

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ETNOLÓGIE A ETNOMUZIKOLÓGIE

SPOMIENKOVÉ ROZPRÁVANIE NA SNP A HISTORICKÉ
FAKTY Z ILAVY A OKOLIA

(Diplomová práca)

Konzultantka: Doc. PhDr. Zuzana Beňušková, Csc.

Diplomant: Bc. Vladimír Remšík

Nitra, apríl 2011

ETN

ČESTNÉ VYHLÁSENIE

Na tomto mieste čestne vyhlasujem, že som svoju diplomovú prácu spracoval samostatne s pomocou uvedenej literatúry.

V Bohuniciach dňa

.....

.....

Bc. Vladimír Remšík

POĎAKOVANIE

Ďakujem mojej konzultantke Doc. PhDr. Zuzane Beňuškovej, Csc. za cenné odborné rady, ktorými ma sprevádzala pri písaní diplomovej práce. Zároveň ďakujem aj mojim informátorom, ktorí mi ochotne poskytovali informácie.

ABSTRAKT

Anotácia práce:

Diplomová práca zachytáva spomienkové rozprávanie na 2. svetovú vojnu a na Slovenské národné povstanie v Ilave a v okolí. Popri tom hospodárske, spoločenské, politické a sociálne zmeny, ktoré boli charakteristické pre toto obdobie. Okrem výpovedí očitých svedkov, ktorých sa priamo tieto zmeny dotkli, je obohatená aj o historické fakty. Čitateľovi približuje, ako prebiehali boje vo vybraných mestách a dedinách stredného Považia.

Kľúčové slová:

Oral history, POHG, HSĽS, KSS, SNP, Wehrmacht, partizán

ABSTRACT

Thesis Annotation

Diploma work gives a very true, commemorative picture of the Second World War and Slovak National Uprising in Ilava and its surroundings. It provides us with retrospective look at economic, social and political changes, characteristic of that page in our history. Besides voluntary statements of the eyewitnesses who were directly touched by these changes, the work is enriched by many historical facts. The reader is able to come near to reality how battles ran in particular towns and villages of the Central Považie.

Key words:

Oral history, POHG, HSEŠ, KSS, SNP, Wehrmacht, bush-fighter

OBSAH

1 ÚVOD.....	9
2 CIEĽ A METODIKA PRÁCE.....	10
2.1 Metódy a techniky výskumu, výskumná vzorka.....	10
3 ORAL HISTORY.....	12
3.1 Rozprávanie zo života.....	14
4 VSTUP DO PROBLEMATIKY.....	15
5 ZLIECHOV.....	18
5.1 Príchod fašistických vojsk, frontové udalosti.....	18
5.2 Boj o Zliechov.....	21
5.3 Vyznamenání pamätnou medailou k 20. výročiu SNP.....	23
5.4 Pamätník 2. svetovej vojny	23
6 DOLNÉ KOČKOVCE.....	25
6.1 Kopanie zákopov.....	25
6.2 Dni oslobodenia.....	26
7 BOHUNICE.....	28
8 ILAVA.....	30
8.1 Ilavská väznica.....	39
9 DUBNICA NAD VÁHOM.....	44
9.1 Škodové závody v Dubnici nad Váhom.....	44
9.2 Počas Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945.....	46
9.3 Priemysel.....	60

9.4 Poľnohospodárstvo.....	62
9.5 Výstavba.....	62
9.6 Služby.....	63
9.7 Rozprávania z Dubnice nad Váhom.....	64
10 NEMŠOVÁ.....	70
11 ZÁVER.....	73
ZOZNAM INFORMÁTOROV.....	77
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	78

1 ÚVOD

Druhá svetová vojna patrí medzi udalosti, ktoré sa v dnešnej dobe často spomínajú v rôznych súvislostiach aj napriek tomu, že od jej konca uplynulo už viac ako šesťdesiat päť rokov. Diplomová práca zachytáva obdobie 2. svetovej vojny a s ňou spojené SNP v Ilave a blízkom okolí. Pri písaní sme sa opierali o výpovede respondentov a o uvedenú literatúru. Aby boli fakty čo najpresnejšie, oslovovali sme informátorov, ktorí priamo prežili tieto udalosti. Chceli sme zistiť, čo všetko si pamätajú. V súčasnom období sú už všetci ľuďmi v pokročilom veku, avšak v spomínanej vojnovnej dobe boli ešte len deťmi, alebo dospievajúcou mládežou. Ich výpovede sa líšia, pretože v každej obci či meste prebiehala vojna inak, hoci vzdialenosť medzi nimi bola minimálna. Najdôležitejším faktorom pre Nemcov bolo do akej miery sa dala obec politicky alebo vojensky využiť.

Spomienkovým rozprávaním je možné vyjadriť priamu skúsenosť človeka s vojnovými udalosťami z prostredia svojho lokálneho spoločenstva. V práci je možno vidieť, ako sa prelínajú spomienky na historické udalosti, ako aj životy jednotlivých informátorov. Práca zachytáva pomery v tomto ťažkom období v lokalite stredného Považia a približuje, čo všetko ľudia prežívali a ako si vedeli veľakrát pomôcť. Pre 2. svetovú vojnu boli charakteristické aj hospodárske, spoločenské, kultúrne, sociálne a politické zmeny, ktorým sme sa v práci taktiež venovali.

2 CIEĽ A METODIKA PRÁCE

Cieľom diplomovej práce, a taktiež výskumu ktorý jej predchádzal, je upriamiť pozornosť na priebeh a dôsledky 2. svetovej vojny a SNP na príklade vybraných lokalít stredného Považia. V práci sme sa snažili priblížiť samotný postup vojny v tomto regióne, doložiť podobu skúmaného kraja v spojitosti s 2. svetovou vojnou a SNP. Ďalej je cieľom i v akých rôznych sférach života ovplyvňovala jeho obyvateľov. Zámerom je poukázať aj na rozdiely každodennosti vojnových rokov v mestskom a vo vidieckom prostredí. Na základe výpovedí informátorov chceme vyzdvihnúť aj tragické následky, aké vojna so sebou priniesla a ktoré za sebou zanechala.

Cieľom môže byť v konečnom dôsledku aj poučenie širokej verejnosti o negatívnych dôsledkoch vojny tak, aby sa už podobná situácia v budúcnosti nemusela opakovať. A pretože je v súčasnosti pamätníkov 2. svetovej vojny stále menej, viedlo nás to k zvoleniu danej problematiky za tému diplomovej práce. Pokladáme za potrebné zozbierať čo najviac informácií a poznatkov k dokresleniu čo možno najpresnejšieho obrazu o živote ľudí vo vojnovom čase. Naším predsavzatím by malo byť uchovať tieto spomienky a skúsenosti pre nasledujúce generácie.

2.1 Metódy a techniky výskumu, výskumná vzorka

Výskum diplomovej práce je založený na dvoch rovinách, a to na praktickej a teoretickej rovine. Pri vypracovávaní teoretickej časti práce sme použili obsahovú analýzu, na základe ktorej sme rozoberali materiály, publikácie, monografie tak, aby sme vytvorili čo najkomplexnejší prehľad historických faktov. Literárne podklady sme získavali v spolupráci s knižnicami. Významným prínosom pre naplnenie cieľov diplomovej práce boli literárne pramene, ktoré sa týkali problematiky 2. svetovej vojny a SNP. Jednou z prác bola práca René Lužicu, ktorý v publikácii *Keď bola vojna, nebol som doma* približoval vojnu najmä z rasového hľadiska. Práca Jána Michálka: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu* a v neposlednom rade to boli práce Hany Hlôškovej, Milana Leščáka, Zuzany Beňuškovvej, Zuzany Profantovej a Gabriely Kiliánovej, ktoré nám pomohli

pochopiť problematiku oral history, individuálnej a kolektívnej historickej pamäte. Taktiež bohatým zdrojom informácií nám boli aj materiály získané od samotných respondentov.

Pri vypracovávaní praktickej časti sme použili metódu oral history, ktorá bola ťažisková pre výskum diplomovej práce. Táto bola dopĺňaná metódou pološtandardizovaného rozhovoru. Metódu oral history sme bližšie objasnili v tretej kapitole Oral history.

Vekový interval informátorov sa pohyboval od 79 rokov do 88 rokov. Všetci boli pamätníkmi 2. svetovej vojny, avšak v spomínanom období boli ešte len deťmi alebo dospievajúcou mládežou. Informátori sa počas svojich rozprávání o zážitkoch a emóciách z vojnovnej doby vrátili o mnoho rokov späť, a ich pohľad na to, čo zažili bol v mnohých prípadoch ovplyvnený životnými skúsenosťami a do istej miery aj tým, že o vojne rozprávali s odstupom viacerých desaťročí.

3 ORAL HISTORY

Najpodstatnejšou zložkou informácií zo života ľudu, a to nielen počas 2. svetovej vojny, sú spomienky a skúseností tých osôb, ktoré dané obdobie prežili. Osobitosťou oral history, ako jednej z kvalitatívnych metód vo výskume, je umožniť interpretáciu minulosti práve s pomocou priamych účastníkov historických udalostí. Je to disciplína s úzkou spojitosťou so všetkými vednými odbormi, ktoré využívajú rozhovor ako hlavnú výskumnú techniku.

Termín „oral history“ bol prvý krát použitý na označenie zaznamenaných pamätí významných Američanov, ktoré urobil historik Alan Nevins z Kolumbijskej univerzity v štyridsiatych rokoch 20. storočia. Aj keď v prípade významných a výnimočných ľudí slúžia aj ako podporný a doplňujúci prameň názorov poznatkov k písaným prameňom, ako sú diáre, denníky, novinové výstrižky, rukopisy rečí a preslovov, predsa sa pomerne skoro ukázalo, že orálna história môže byť v niektorých prípadoch jediným zdrojom informácií o minulosti. Bolo to v prípade znevýhodnených, marginalizovaných skupín ľudí na okraji spoločnosti (príslušníci všetkých druhov menšín – politických, etnických, kultúrnych skupín). Osobné výpovede aktérov, svedkov, či obetí podávajú iný ako oficiálny výklad dejinných udalostí alebo tém, ktoré boli oficiálne jednostranne interpretované (praktiky vo vrcholovom športe za socializmu, kolektivizácia poľnohospodárstva, politické procesy a i.). Záujem antropológie etnológie sa tradične viac sústreďoval na skúmanie každodennosti a obrazy minulosti očami bežného človeka než iné humanitné disciplíny.¹

Podľa A. von Plata pojem oral history, čiže ústne podávaná história, pôvodne označoval textový materiál získaný formou interview alebo zaznamenania ľudového rozprávania. Neskôr obsiahol oblasť historických prameňov subjektívneho charakteru – vrátane písaných autobiografií, denníkov, korešpondencie, fotografií, ba i psychiatrických chorobopisov.

¹ Hložková, H.: Individuálna a kolektívna historická pamäť (vybrané folkloristické aspekty). Bratislava, Univerzita Komenského 2008.

Obsahuje teda to, čo by sa azda presnejšie dalo nazvať dejinami subjektívnych skúseností.²

Metóda oral history čerpá z výpovedí ľudí, ktorí tzv. „veľké dejiny“ vnímali pohľadom svojich vlastných tzv. „malých dejín“. Ich pohľad je pohľadom, vnášajúcim do dnešného historického, kultúrneho povedomia súbor informácií, nielen faktických, ale aj emocionálnych. Na rozdiel od tradičnej histórie, ktorá je primárne založená na štúdiu písomných dokumentov a archívnych materiálov, orálna história je založená na ústnej reprodukcii konkrétneho historického obdobia a udalosti, pričom dôraz nie je kladený na faktografickú presnosť, ale na osobné prežívanie, osobné spomienky rozprávača. Umožňuje nám nielen vidieť vyčíslené počty obetí v tom ktorom konflikte, presnú chronologickú postupnosť jednotlivých udalostí a pod., ale aj pohnútky ku konaniu v jednotlivých situáciách, prežívanie konkrétnych momentov v príbehu, subjektívnu interpretáciu historickej skúsenosti, osobnú skúsenosť obyčajných, jednoduchých ľudí, ktorých pohľad je zvyčajne takmer vylúčený zo zorného poľa tradičnej histórie. Za prvok orálnej histórie môže byť v etnológii považovaný každý etnologický jav, ktorý obsahuje prvky charakterizujúce minulé vývin a ktoré sú viazané na kolektívnu pamäť spoločenstva a prevažne na ústne podanie. Tieto javy sú priame alebo sprostredkujúce fakty o minulosti a sú zároveň výrazom individuálnych či kolektívnych postojov k minulosti. Sociálne a kultúrne procesy, ktoré študuje etnológia, majú odlišnú dynamiku a časovú nadväznosť ako javy v pravom slova zmysle historické.³

Orálna história má dôležitý význam pri tvorení historického povedomia, pričom zvyčajne nie je len individuálnym pohľadom, ale pestuje sa aj v sociálnej skupine alebo v rodine. Podstatnú úlohu tu zohráva respondent, teda priamy svedok alebo obeť danej udalosti, prípadne známy, príbuzný. Myslíme si, že na základe tejto metódy sa nám podarí zaznamenať významné informácie a skúsenosti oslovených účastníkov z obdobia 2. svetovej vojny a SNP.

² Beňušková, Z.: Náčrt využitia metódy oral history v spoločenskovedných disciplínach. In: Etologické ozpravy č. 1/1996, Bratislava, s. 24-30

³ Leščák, M.: Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie. In: Etnologické rozpravy č. 1/1996, Bratislava, s. 7-13.

3.1 Rozprávanie zo života

Rozprávanie zo života (memorát, memorabile, poviedka zo života) je rozprávanie o aktuálnych udalostiach, alebo o udalostiach, ktoré sa nedávno odohrali. Námetom na takéto rozprávanie môže byť hocijaká udalosť, ktorá sa stala. Do rozprávania sa vnášajú osobné vzťahy interpreta k veciam, o ktorých hovorí. Patria sem rôzne životné situácie, ktorých pútavosť závisí od spôsobu podania rozprávača. Rozprávanie zo života sa sústreďuje na každodenné udalosti, rovnako ako na dojmy, zážitky a vyjadrenie vzťahov medzi ľuďmi. Rozprávanie ako žáner asi najviac zo všetkých žánrov odhaľuje myslenie, pocity, postoje a hodnoty ľudí. Preto je dôležitou zložkou pre budovanie osobnej a kolektívnej identity človeka i ľudskej skupiny.⁴

⁴ Kiliánová, Gabriela: Ľudová próza. In: Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry, Bratislava, VEDA 2000. 381 str. 295

4 VSTUP DO PROBLEMATIKY

Téma spomienkového rozprávania je ťažiskovou problematikou tejto diplomovej práce. Spomienkové rozprávanie tvorí podstatnú časť ľudového rozprávačského repertoáru, nakoľko zážitky zostávajú v pamäti ľudí a často sa k nim pri rôznych príležitostiach vracajú. Taktiež je z nich možné čerpať kvantum zaujímavých informácií, ktoré môžeme konfrontovať spoločne s už vydanými publikáciami k danej téme. Je zrejmé, že nie všetky spomienky zostávajú v ich vedomí. Postupom času sa rozprávania zovšedňujú a do popredia vystupujú zväčša len silné osobné a kolektívne zážitky. Vo výpovediach respondentov sa vyskytuje málo historických faktov a skôr sa orientujú na prežívanie konkrétnych situácií. Spomienkovým rozprávaním sa dokážeme viac vžiť do sociálnych vzťahov a konfliktov, ktoré nám informátor svojim podaním ponúka. Zaujímavým faktom je, že respondent môže sledovať aj určitý tvorivý zámer, ktorému venuje pozornosť. Počítame s tým, že sa v rozprávaní strácajú niektoré detaily a nahrádzajú sa inými, prípadne domyslenými. Tak isto celkový pohľad na problematiku sa môže líšiť odstupom času a momentálnej nálady rozprávača. Napriek tomu je ťažké načrtnúť pravdivý a neskreslený obraz o téme bez výpovedí očitých svedkov 2. svetovej vojny.

Slovenské národné povstanie nebolo pre Slovákov len súhrnom vojenských akcií, ale predovšetkým široký masovým hnutím, ktoré malo náročnú prípravnú fázu. Dôležitá je účasť tisícov obyčajných ľudí, ktorí neraz zostali pre históriu anonymní, ale ich činy mali v týchto dejinách veľkú váhu a dosah. Premietali sa nielen do okamžitých bezprostredných skutkov, ale aj do myslenia, formovania a postupného uskutočňovania aj rôznych hrdinských skutkov proti fašistom. Individuálne zážitky a spomienky z národnoslobodzovacieho boja počas druhej svetovej vojny ostávajú v pamäti ľudí, pri rozličných príležitostiach sa ožívujú, rozprávaním sa dotvára ich zmysel a podoba. Spomienkové rozprávanie ľudí o udalostiach a účastníkoch protifašistického odboja na strednom Považí, Ilave a v okolí približuje život a postavenie človeka vtedajšej spoločnosti.⁵ Je zaujímavé, že pri rozprávaní o

⁵ Michálek, J.: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Bratislava, Veda 1985. str. 15

vojnových udalostiach už pamätníci neprejavujú toľko citového vzrušenia, emócií a napätia v intonácii hlasu. Rozprávanie je pokojné, vyrovnané, ako by sa dotýčnych vojna ani netýkala. Citové záchvevy sa vyskytli len u svedkov, ktorí na vlastnej koži prežili bojové akcie, alebo sa nejako dostali do kontaktu so smrťou.⁶

Práca poukazuje, ako sa Slovenské národné povstanie a protifašistický odboj uchováva v pamäti ľudu a doplnená o historické fakty utvára ucelený obraz o situácii medzi rokmi 1939 – 1945. Dôveryhodnosť rozprávání zdôvodňujeme tým, že všetci respondenti sú priamymi svedkami 2. svetovej vojny. Diplomovú prácu sme delili na kapitoly podľa jednotlivých miest a obcí. Takto možno najviac vidieť, ako vojna diametrálne odlišne prebiehala. Výpovede našich respondentov sme včlenili do textu tak, aby zapadali aj z časového hľadiska. Pretože sa občas stalo, že vo výpovediach respondentov sa vyskytli drobné časové odchýlky, tak sme smerodajné časové zaradenie udalostí čerpali z publikácií.

Ilava je malé, okresné mestečko na strednom Považí, ktoré bolo v čase vojny využívané najmä v politickej sfére, nakoľko predovšetkým KSS začala s antifašistickou a protirežimistickou ilegálnou činnosťou. Ďalšou bezprostrednou súčasťou politického, spoločenského a hospodárskeho vývoja v meste bola väznica. Priestory väznice sa nachádzajú v útrobach ilavského hradu z 15. storočia.

Dubnica nad Váhom bola veľmi dôležitým strediskom hlavne po priemyselnej stránke. Nakoľko tu boli a do dnešnej doby ešte aj sú Škodové závody, v ktorých sa vyrábala počas vojny najmä vojenská munícia. V závode pracovalo v čase jeho vrcholu až 17 tisíc zamestnancov, čo bolo mnohonásobne viac, ako žilo vtedy v Dubnici obyvateľov. Počas druhej svetovej vojny to bola ešte obec. Štatút mesta dostala až v roku 1960.

⁶ Lužica, R.: Keď bola vojna, nebol som doma. Bratislava, Národopisná spoločnosť Slovenská 2004. str. 26

Vojensky dôležité boli aj okolité dediny. V nich a hlavne v horách okolo sa sústreďovali partizánske jednotky, ktoré zabraňovali nemeckým vojskám prejsť a tým posunúť front. Týchto dedín je viac na jednej, či už na druhej strane Váhu, preto spomenieme len tie, v ktorých bol zrealizovaný výskum k práci: Nemšová, Dolné Kočkovce, Bohunice a Zliechov.

5. ZLIECHOV

5.1 Príchod fašistických vojsk, frontové udalosti

Zliechov je jednou z obcí, kde bol zásah vojny do života obyvateľov najzreteľnejší. Stretajú sa tu prístupové cesty na stredné Považie, Valaskú Belú a Prievidzu. Preto bola v tomto období okupovaná či už nemeckými vojskami, ktoré boli usídlené priamo v dedine, alebo partizánskymi skupinami, ktoré sa skrývali v okolitých horách a tie zabraňovali Nemcom v postupe frontu smerom na východ.

Koncom augusta 1944, keď Nemci obsadzovali Slovensko, prechádzali na autách vojaci trenčianskej posádky cez Zliechov smerom na Banskú Bystricu, aby sa zapojili do bojov v SNP. Toto bolo akýmsi neobyčajným znamením a prestrašení obyvatelia sa utiahli do svojich chalúp nevediac, čo to znamená. Dňa 31. augusta vo večerných hodinách prišli po prvýkrát partizáni, odzbrojili miestnych žandárov, pobrali zo skladu ručné granáty a pobrali sa smerom na Valaskú Belú. Do 4. septembra obsadili partizáni Zliechov. Aby si zabezpečili svoje pozície, postavili stráže až niže Veľkého Košeckého Podhradia. Zo Zliechova robili výpady na Považie. Ozbrojení boli granátmi, ľahkými guľometmi, dynamitom trhali železničné trate, a tak znemožňovali odsun nemeckých transportov do Nemecka. Počet partizánov zo dňa na deň rástol. Výpady sa opakovali smerom na Košec – Ladce – Belušu, ale aj na Ilavu. Nemecké velenie to už ďalej nemohlo znášať, preto 5. októbra 1944 vyslalo do Zliechova svoje vojsko s obrnenými vozidlami a úlohou rozohnať partizánske jednotky. Partizánska hliadka oznámila príchod Nemcov, keď títo boli ešte len vo Veľkom Košeckom Podhradí. Partizáni rýchlo obsadili výšiny Kačku a Hrebeň nad Rovňanskou dolinou a odtiaľ guľometnou paľbou privítali Nemcov, ktorí mali značné straty na životoch. Keďže ich bolo viac a boli aj lepšie vyzbrojení, partizáni, aby unikli obkľúčeniu, stiahli sa smerom na Zliechov – Gápeľ – Čavojs a na Valaskú Belú. V tomto boji nebol nikto z partizánov ranený. Na dolnom konci Zliechova bolo poškodených niekoľko domov. Nemci prenocovali v Zliechove, dostali posilu a odišli na výpad na Valaskú Belú, kde partizánom

zobrali motorové vozidlá a 6. októbra sa vrátili do Ilavy. O týždeň znovu obsadili Zliechov, ale už na dlhšiu dobu a odtiaľto robili výpady na Valaskú Belú, Gápeľ, Čičmany a ďalšie obce. Dňa 17. novembra na výpade do Gápľa asi o druhej hodine v noci z troch smerov obkolesili odpočívajúcich partizánov, 20 hneď zastrelili a ich vodcu Žigmunda Gritza postreleného do nohy prinútili preniesť ťažký guľomet do Zliechova. Tu ho po výsluchu neľudsky trýznili a 20. novembra ho na rínku obesili. Návštevy nemeckých vojakov a esesmanov v obci boli časté a prekvapujúce. Aj 18. januára popoludní vtrhli do obce vojaci spolu s gardistami. Ich neopatrné a bezohľadné správanie si vyžiadalo smrť matky dvoch detí Zuzany Filipkovej, ktorú zastrelili. Dôvod na takéto návštevy si vždy našli. Teraz to bol prípad jedného „partizána“. Už dlhšiu dobu sa v okolitých obciach poneviera viacnásobný vrah Čížik od Ružomberka. Partizáni zdržujúci sa v okolí Zliechova ho začali stopovať a zistili, že je nemeckým vyzvedačom. Jeden partizán, vraj Ukrajinec, ho začal stopovať a s pomocou ďalších troch partizánov a miestnych občanov ho v Zadných jarkoch (časť miestneho chotára) obkľúčili a chytili. Na základe už dokázaných vrážd ho partizánsky štáb odsúdil na smrť zastrelením. Rozsudok bol vykonaný dňa 4. januára 1945 na zliechovskom cintoríne. Nemci sa to dozvedeli, a preto prišli, aby si to s partizánmi vybavili. Podarilo sa im chytiť troch partizánov, ktorí sa zúčastnili rozsudku. Zobrali ich a v kopeckom chotári v blízkosti hájovne zastrelili.⁷

„Druhá svetová vojna začala útokom nemeckej Wehrmacht na Poľsko. Započalo sa utrpenie národov pod nemeckým fašizmom. Spustilo sa zatýkanie nepriateľov fašizmu, komunistov, demokratov a ostatných sympatizantov demokratov. Bolo zriadených mnoho koncentračných táborov na východnom a aj západnom fronte. Boje prebiehali aj v Strážovských horách a v Ilavskom okrese. Najznámejšie oblasti, kde boli dislokované partizánske jednotky na okolí boli – Jankov vršok, Čičmany, Valaská Belá a partizánska jednotka v Zliechove. Táto jednotka združovala približne 100 partizánov – poručík Slovák podliehal pod veliteľstvo Partizánska brigáda Jana Žišku z Trocnova

⁷ Bielíková, M.: Zliechov, brána Strážova. Dohňany, Ametyst 2008. str. 52

na Jankovom vršku. Veliteľ bol pplk. Póla. Táto skupina prevádzala záškodnícku činnosť na Považí. Preto bol zastavený prídel potravín do dediny, a tak približne 100 bojovníkov, židovských občanov a ďalších sa snažilo prežiť, ako sa dalo.“ (Ján Belina)

„Onedlho nemecké čižmy znova duneli a šírili hrôzu po dedine. Bolo 12. februára 1945, keď o druhej hodine po polnoci prišli Nemci z Trenčína a do rána sústredili všetkých mužov v hostinci u Ondreja Bratku. Nemecké velenie vedelo, že zliechovské obyvateľstvo po každej stránke pomáha partizánom a že i občania Zliechova bojujú v radoch partizánov. Preto používalo rôzne spôsoby ako dedinu a jej obyvateľov zastrašiť či dokonca potrestať. Predsa však na orodovanie rodičov, predstaviteľov obce a asi aj v dôsledku ústupu nemeckých vojsk, pochytaných mužov prepustili. Pri tejto akcii bol postrelený Vendelín Hrvol, ktorý sa chcel útekem do hôr zachrániť.“ (Anna Štúriková)

„Zo Zliechovčanov možno spomenúť tieto mená: Roháčovci, Jozef Belina, M. Vicen, Krpelan, Anton Vicen, Lamačka a ďalší. Boli to ľudia, ktorí sa pričlenili k partizánskym jednotkám v horách a vykonávali Nemcom záškodnícku činnosť. Nemci nemohli túto činnosť ďalej tolerovať, a tak v novembri 1944 prepadli susedné obce Zliechova, kde následne vykonávali popravy partizánov. Toho času sa v Zliechove usadila stála bojová jednotka Nemcov. Beštiálna poprava bola vykonaná na jeseň v Zliechove. Pri prepade Jankovho vršku táto nemecká jednotka zajala a dva týždne týrala jedného partizána. Dobitého a utýraného na smrť ho obesili na námestí. Veliteľ jednotky priviazal jeden koniec povrazu o telefónny stĺp, na stole pod ňou stál dobitý partizán s druhým koncom povrazu na krku. Veliteľ kopol do stola, povraz sa roztrhol a partizán zostal ležať na zemi. Pozbieral sa, zohnali druhý povraz a popravili ho. Pochovali ho na židovskom cintoríne. Na prsiach mal tabuľu: „Žid, partizán, vrah slovenských žien a detí.“ Exhumovali ho a je pochovaný v Prievidzi. Zvláštnu akciu previedla Ilavská jednotka POHG – Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy. Mali mená a adresy bytov troch chorých partizánov liečiacich sa v Zliechove. Zastrelili nevinnú

starú ženu, ktorá slúžila u Jagra. Všetkých troch partizánov zajali a týrali. Cestou do Ilavy ich popravili na lesnej správe nad Košeckým Podhradím. Pochovaní sú v Kopci. V jeseni 1944 chodil veliteľ nemeckej jednotky sám na osadu Stredma. V skutočnosti tam chodil za jedným dievčaťom. Partizáni ho počkali a zavraždili. Hneď nato bola osada Stredma vypálená.“ (Ján Belina)

5.2 Boj o Zliechov

„Blížila sa Veľká noc a s ňou aj frontové udalosti. Dunenie diel bolo čoraz silnejšie počuť a to naplňalo obyvateľov Zliechova ešte väčšou hrôzou, akú zažívali doteraz. Jedni utekali do hôr skryť sa, iní opevňovali pivnice, kopali jamy, do ktorých schovávali aspoň najpotrebnejšie a najcennejšie veci. Pri takýchto prácach ich našla Veľká noc, ktorá bola jednou z najhroznejších. Nemci sa tiež pripravovali – zriadili si v škole nemocnicu. Dňom a nocou tam vozili svojich ranených vojakov smerom od Prievidze. Po ošetrení ich hneď odvážali. Z toho bolo vidieť, že front je veľmi blízko. Zliechovčania si mysleli, že nemecké a sovietske vojská sa vyhnú ťažkému terénu v okolí Zliechova a front prejde smerom cez Valaskú Belú. No nestalo sa tak. V tom úseku boli povyhadzované mosty a nemecké vojsko bolo nútené ustupovať trasou cez Zliechov.“ (Anna Štúriková)

Začal sa boj o Zliechov. Nemci zaujali bojové pozície, umiestnili si na rôznych miestach delá a telefónne spoje s pozorovateľmi. Hlavná pozorovateľňa bola na Strážove na Zadnej. Prvé delové a mìnometné strely dopadali 9. apríla večer asi o 22. hodine, kedy črepinou z míny bol usmrtený Pavel Roháč, roľník, vo svojom dome. Vtedy ešte každý trávil noc doma. Na svitaní však dopadajúce delové rany a padajúce míny nútili ľudí hľadať si bezpečný úkryt. Niektorí sa utiahli do pivníc, iní do sklepných maštálí (s pevným betónovým stropom). Kto nemal pri dome takýto úkryt, ochotne ho prijali susedia alebo rodina. Úkryt hľadali aj tí najodvážnejší, tu nebol čas ani miesto pre hrdinov. Silné otrasy a detonácie padajúcich mín a granátov šírili strach a hrôzu aj v úkrytoch. V ohrození života boli zvlášť v tých pivniciach, nad ktorými začal horieť dom. Požiar, ktorý počas bojov vypukol, zničil 30 obytných a 35 hospodárskych stavieb. Zhorelo vtedy 20 kusov dobytka a 60

oviec. Obetaví hasiči boli bezmocní. Ľudia v pivniciach od veľkej horúčavy omdlievali, no otvoriť nemohli, lebo horiace trámy padali a oni museli ostať vnútri a čakať, či a kedy tá hrôza skončí. Zúrivá strelba trvala viac ako pol dňa. Sovietske vojská sa blížili – od juhovýchodu smerom na severozápad. 10. apríla o 15.30 hodine prileteli štyri sovietske lietadlá a začali pozície Nemcov bombardovať. Toto trvalo dve hodiny a potom nastali pouličné boje. Odvážnejší, ktorí vyšli z úkrytu von, vrátili sa so správou, že v dedine sú už sovietske vojská. Tak sa 10. apríl 1945 datuje ako deň oslobodenia obce ako prvej v okrese. Na druhý deň bola výmena vojsk. Sovietske vojská zaujali bojové pozície na Javorine, na Diele, rumunskí vojaci na Vápenci. V ten deň aj počas paľby veľa občanov opúšťalo dedinu a odchádzalo smerom do Prievidze. Rumunské vojsko však dostalo posilu a prinútili Nemcov ustúpiť. Týmto však boj nebol skončený. Paľba sa denne opakovala až do konca apríla, kedy Nemci definitívne opustili Považie, boj o Zliechov sa skončil. Nechal za sebou veľa žiaľu, biedy a trápenia. Ranených bolo 9 osôb, zabitých 10 mužov a jedna žena. Takmer všetky domy v obci boli poškodené. Úplne zničený bol kostol a fara. V horách bolo veľa vojnových zbraní a mín. Pri oslobodzovaní Zliechova padlo 12 sovietskych a 42 rumunských vojakov, ktorí sú pochovaní vo Zvolene. Pre neopatrné zaobchádzanie s nájdenou pancierovou päšťou padli za obeť dve deti – Rudolf Roháč a Jozef Hrvoľ, jeden muž – Viktor Škovránek a zranený bol jeden chlapec. Udalosti, ktoré sa odohrali v Zliechove počas druhej svetovej vojny zanechali v jej obyvateľoch veľmi silné a smutné spomienky. Preto sa rok 1964 niesol v znamení osláv SNP. Školská mládež na besedách v školách, mladí ľudia v spoločenských organizáciách a v armáde sa zoznamovali v novom svetle s históriou SNP. To zlé, čo sa nakopilo na osobách, sa očisťovalo prehodnocovaním a rehabilitáciou. Väčšia pozornosť sa venovala pamätným miestam. Veľkými oslavami žila Banská Bystrica – srdce Slovenského národného povstania. Aj občania Zliechova boli účastníkmi. V obci sa uskutočnili oslavy pre celú dolinu, t.j. pre Zliechov, Košecké Rovné, Kopec, Košecké Veľké Podhradie a Košecké Malé Podhradie. Pred oslavami sa Zliechov pripravil na dôstojné uctenie padlých hrdinov. Na miestnom cintoríne bola odhalená pamätná doska, ktorú umiestnili na spoločnom hrobe. Na námestí (na rínku) bol zrenovovaný pomník a zhotovená okolo neho nová kovová ohrada. Počas

osláv sa na tribúne pred MNV zhromaždili funkcionári a občania – účastníci SPN, ktorí boli potom vyznamenaní. Medailu nemohli obdržať tí, ktorí sa po oslobodení zachovali nedôstojne a nežili životom, ktorý je hodný cti účastníka SNP. Po slávnostnom prejave a kultúrnom programe boli položené vence k pomníku na hrobch na cintoríne.⁸

5.3 Vyznamenaní pamätnou medailou k 20. výročiu SNP

1. Obec Zliechov za pomoc pri SNP a strádanie obyvateľov, 2. Ľudmil Roháč, 3. Oto Roháč, 4. Augustín Sedláček in memoriam, 5. Anton Holták, 6. Štefan Roháč in memoriam, 7. Anton Vicen, 8. Jozef Belina, 9. Ondrej Jurík, 10. Vendl Bratko in memoriam, 11. Pavol Vaško in memoriam, 12. Vendel Švec in memoriam, 13. Šimon Krpeľan in memoriam, 14. Vavrinec Bortel, 15. Ján Ševčík st., 16. Vendel Piša, 17. Václav Vostatek in memoriam, 18. Ján Bortel, 19. Štefan Hraško in memoriam, 20. Alojz Rokáč, 21. Ján Vicen, 22. Florián Vicen.⁹

Za zásluhy v Slovenskom národnom povstaní bola obec Zliechov vyznamenaná Radom červenej hviezdy.

5.4 Pamätník 2. svetovej vojny

Občanom Zliechova skrsol nápad postaviť pamätník obetiam, ktoré padli v druhej svetovej vojne. Podujali sa naň radoví občania spoločne s predstaviteľmi obce. Pamätník mal pripomínať povstanie a utrpenie padlých obyvateľov a vojakov.

V roku 1988 MNV v Zliechove začal s jeho výstavbou podľa ideového zámeru, ktorý však bol ťažko realizovateľný. Vybudovaný bol len betónový pilier. Až v roku 1992 bol podľa návrhu akademického sochára a maliara Štefana Pelikána pamätník dokončený v súčasnej podobe. V roku 1994 pri 50. výročí SNP sa pri pamätníku konali oslavy na okresnej úrovni za účasti odborárov z Ukrajiny, Francúzska, Bieloruska, Českej republiky, priamych

⁸ Bieliková, M.: Zliechov, brána Strážova. Dohňany, Ametyst 2008. str.53

⁹ Bieliková, M.: Zliechov, brána Strážova. Dohňany, Ametyst 2008. str. 54

účastníkov bojov zo Slovenska a obce Zliechov pod vedením partizánskeho veliteľa Jozefa Brunovského. Hodnota pamätníka bola vtedy 80 000 korún.¹⁰

¹⁰ Bieliková, M.: Zliechov, brána Strážova. Dohňany, Ametyst 2008. str. 55

6 DOLNÉ KOČKOVCE

6.1 Kopanie zákopov

Pred priblížením sa frontu boli občania donútení kopat' zákopy v rôznych častiach chotára. Na Mliečnici, v Ostrej a na Kozíne, dolnej časti. Pozostatky zákopov tam možno vidieť aj v súčasnosti. Opevňovanie pravého brehu Váhu pod Štepnickou skalou naznačovalo, že Nemci sa tu mienia tvrdo brániť. V takom prípade hrozilo obci nebezpečenstvo úplného zničenia.¹¹

Obyvatelia mali práve z tohto veľké obavy. Museli si prichystať dostatočne veľké zásoby jedla aby prežili. Keďže bolo všetkého nedostatok, mnoho základných potravín bolo predražených aj trojnásobne. Sklady sa postupne vyprázdňovali. Obchodníci sa snažili predať všetko radšej obyvateľom obce ako by ich mali zobrať a vyplieniť vojaci. Všetky zásoby si občania dobre poschovávali a strážili. Ľudia zamurovávali zásoby do pivníc, alebo ukryté do debien zakopávali do zeme.

Nemci brali všetko, čo sa dalo a nakradnuté potraviny, liehoviny, textil, príbory, stroje z tovární nakladali sa vagóny a chceli ich expedovať na západ. No vojská sovietskej armády už prenikli na Moravu zo severu i z juhu, Nemci museli rýchlo ustupovať. Pri úteku vlaky zapalovali. Niektorí ľudia začali naložené vozne rabovať. Nemci strieľali na každého, kto sa ku vlaku priblížil. Takto prišiel o život aj občan obce Dolné Kočkovce Pavol Pastorek. V nedeľu po Veľkej noci r. 1945 lietadlá bombardovali obec, bomby dopadli aj na železničnú zastávku. Nálet sa opakoval trikrát. Nemecké jednotky sprevádzali policajné oddiely gestapa, ktoré podozrivých ľudí odviekli do koncentračných táborov alebo ich hneď strieľali. Takýto oddiel bol umiestnený v posledných týždňoch v obci Nimnica. Ako podozrivých z protinemeckého postoja odviekli príslušníci tejto jednotky z Dolných Kočkoviec aj bratov Pavla a Jána Kvoceru. V Nimnici ich mučili a vyšetrovali. Potom ich odviekli za dedinu a každého strelili zozadu do tyla. Mŕtvoly dali do plytkej jamy a na ne nahádzali tenkú vrstvu hliny a tŕnia. Ján Kvocera sa v noci prebral k životu, našťastie mu guľka nezasiahla mozog ani

¹¹ Faktor, J.: Dolné Kočkovce. Dohňany, Ametyst 2007. str. 35

miechu. V bolestiach sa doplazil na dohnianske salaše, kde bol ošetrovaný a zo zranenia sa vyliečil. Pavla neskôr previezli a pochovali na cintoríne v Dolných Kočkovciach.¹²

„Vystrašení obyvatelia hromadne opúšťali dedinu a utekali do hôr, kde už mali niektorí pripravené v zemi úkryty. Do nich sa uchýlili viacerí. Iní, ktorí bunkre nemali pripravené, si napochytne postavili prístrešia z čečiny. Utečenci si so sebou priniesli, čo sa dalo: periny, prikrývky, ale najmä potraviny. Varili na ohni a zohrievali sa pri ňom. Trpeli najmä deti, pretože v apríli noci boli ešte veľmi chladné. V dedine zostalo iba niekoľko chlapov. Pobyť v horách trval štrnásť dní. Potom nastal postupný návrat do chalúp, lebo začal kolovať správa, že koho Nemci stihnú v horách, zastrelia ho ako partizána.“ (Peter Takáč)

6.2 Dni oslobodenia

Nemeckí vojaci opustili obec 30. apríla 1945 a stiahli sa za riekou Váh. Už v tom istom dni sa v Dolných Kočkovciach objavili sovietski vojaci, po nich rumunskí a československí. Občania ich vítali s veľkým nadšením. Na moste pred zvonnicou bola postavená slávobrána. Ustupujúce jednotky nemeckej armády nestihli spôsobiť materiálne škody. Niekoľko granátov dopadlo na stred obce, kde bol poškodený dom Evy Mikulovej. Po správe, že vojna definitívne skončila, bola 9. mája v obci usporiadaná manifestácia, ktorú viedol predseda vtedajšieho revolučného národného výboru Adam Michálek. Manifestanti prechádzali po uliciach s hudbou, napokon sa zhromaždili na školskom dvore. Už po prechode frontu bol ako dozor v obci určený sovietsky vojak v hodnosti staršieho seržanta, za tlmočníka mu bol určený František Blaško. Podliehala mu milícia vytvorená z občanov a vyzbrojená puškami. Velil jej Jozef Urban. Toto bezpečnostné opatrenie trvalo štyri týždne, počas tohto obdobia sa v škole nevyučovalo, pretože v nej boli ubytovaní vojaci. S vyučovaním sa začalo až koncom mája 1945.¹³

¹² Faktor, J.: Dolné Kočkovce. Dohňany, Ametyst 2007. str. 35

¹³ Faktor, J.: Dolné Kočkovce. Dohňany, Ametyst 2007. str. 36

„Koncom októbra 1944 vojaci nemeckej armády vypálili v obci všetky salaše, aby sa v nich nemohli ukrývať partizáni. Cez Dolné Kočkovce prechádzali ustupujúce jednotky nemeckého a maďarského vojska. Najmä maďarskí vojaci boli v zúboženom stave, ustupovali pešo alebo na vozoch, ktoré zobrali sedliakom. Kone od hladu a vysilenia padali. Okolo cesty v priekopách ležali ich zdochliny. Maďari sa chovali k obyvateľom veľmi hrubo, ubytovanie si vynucovali aj zbraňou. Vojenské jednotky na noc stavali stráže a obyvateľstvo po dvadsiatej hodine nesmelo chodiť po dedine. Vojaci si vynucovali na ľuďoch potraviny a najmä krmivo pre kone, čím narobili ľuďom veľké škody.“ (Peter Takáč)

7 BOHUNICE

V druhej svetovej vojne sa nikto z obce nestal jej priamou obeťou. Táto vojna však poznačila životy mnohých občanov. Pamätníci, ktorí ešte žijú, mi popísali, ako toto ťažké obdobie prežívali. Obec Bohunice mala pre nemeckú armádu veľmi výhodnú polohu, ktorú Nemci aj náležite využili. Bolo však veľkým šťastím pre obec a jej občanov, že rýchly postup ruských vojsk znemožnil Nemcom zaujať a využiť dokonale vybudované obranné pozície, najmä v lokalite Vrchy. Inak by v Bohuniciach asi nezostal kameň na kameni. V obci bola umiestnená početná nemecká armáda, ubytovaná v jednotlivých rodinách po 5 – 10 vojakoch. Bol tu tiež veliteľský štáb časti frontu.

V záhrade neogotického kaštieľa bol vojenský autopark a opravárenské dielne. V prednej časti záhrady bol sklad delostreleckej munície a streliva do mínometov. V lokalitách Dúbie, Ďurietkové a Altmanov pasienok bola vojenská strelnica pre všetky druhy pozemných zbraní. Strelnicu strážil vojak iba v čase strelieb. Po ukončení strelieb už nastupovali „miestni prieskumníci“ (12 – 18-roční chlapci), aby pozbierali všetku nevybuchnutú muníciu, ktorú potom „odborne“ likvidovali na pripravených vatrách. Keď si na toto spomenul môj informátor, vraj až mráz mu behal po chrbte. Ostré streľby robili vojaci priamo od obytných domov, napr.: delostrelecká batéria (tri delá) 150 mm ráže celé dopoludnie pálila od Suchánkech stodoly; alebo mínomet 80 mm pálil z Klinu oproti domu Štefana Mojtu. Okrem strelnice boli v okolí obce vybudované nemecké obranné línie: súvislý protitankový okop z Duhošína cez Panskú záhradu, lokality Hrobľa, Heštín, Háj, ďalej vedľa potoka s odbočením vľavo až po úroveň terajšieho Fabčinovho domu, ďalej vľavo po medzi do Járku, cez Mojtovu záhradu, nad Hôrku, Jágrikov na Podnaklie a pod Briežky. Na Vrchoch (nad Jágrikmi) bola vybudovaná za organizovanej pracovnej povinnosti veľkého počtu miestnych ľudí i celého okolia silná obranná línia s veľkými podzemnými krytmi, sieťou spojovacích zákopov, palebnými postaveniami pre rôzne druhy zbraní, ktoré mali ovládať celý priestor od Pruského po Slávnicu až ku rieke Váh. Dolinu smerom na

Krivoklát mali chrániť palebné postavenia pre delostreleckú batériu na Podražnej, Hornom Potoku a Nad Kokýnom.¹⁴

„Posledného apríla 1945 mládenci tradične pripravovali stavenie májov. Máje boli pripravené, ošípané, vršky ovenčené, ale vlastné stavenie viazlo. Skúsenejší starší ľudia radili, aby máje nestavali, lebo môžu slúžiť armádam ako zameriavacie terče a ohroziť tak obec. Po obci ešte v noci hliadkovali nemeckí vojaci. Mládenci máje vtedy predsa postavili a ráno 1. mája 1945 došli na dvor mlynu p. Kazdu prví ruskí vojaci na voze s konským záprahom. Počas dopoludnia prišli do obce ďalší ruskí vojaci, ktorí sa však dlho v obci nezdržali a pokračovali ďalej cez Červený Kameň na Moravu. Na druhý deň došlo k nemeckému delostreleckému prepadu cez Váh. Neskôršie ruskí vojaci vybudovali cez Váh drevený most.“ (Štefánia Šponiarová)

Palebné postavenia pre guľomety boli vybudované od Horného Potoka až po terajšiu trafostanicu. Nemeckí vojaci však spomenuté obranné pozície už našťastie nestihli využiť. V Ilave mali Nemci poddôstojnícku školu. Títo vojaci chodili tiež na prepadové akcie proti partizánom. Niekoľkokrát sa stalo, že cez obec pochodovala rota vojakov a medzi nimi šli niekoľkí spútaní partizáni. V záverečných fázach vojny dochádzalo k mohutným leteckým náletom. Veľké množstvá lietadiel preletávali nad Považím. V tomto období došlo i k bombardovaniu dubnickej továrne Škodové závody. Toto nevšedné divadlo chlapci z Bohuníc sledovali priamo z okraja lesa Járok. Nemecké vojenské lietadlo núdzovo pristálo pri dedine na Pažitnom. Pri leteckom súboji spadlo nemecké lietadlo v Pominovci. Pilot zahynul. Americký bombardér po zásahu nemeckým protilietadlovým delom veľmi nízkym letom preletel ponad horný koniec obce, smerom na lesný celok Kašník, kde na rúbanisko postupne zhodil desať bômb, ktoré všetky explodovali. Lietadlo potom údajne spadlo na bolešovských Vříškoch. Piloti sa dostali do nemeckého zajatia, boli odvezení do Trenčína a údajne na Brezine popravení.¹⁵

¹⁴ Tichý, P.: Bohunice. Sedmerovec, Exprestlač 2004. str. 37

¹⁵ Tichý, P.: Bohunice. Sedmerovec, Exprestlač 2004. str. 39

8 ILAVA

Postavenie mesta Ilava sa v druhej svetovej vojne dotkol hlavne politicko-spoločenského situácie. Oslabenie medzinárodného postavenia republiky, ale najmä odbúranie demokratických práv a slobôd a zavádzanie totalitného režimu, vlády jednej strany – HSĽS, sa okamžite prejavilo aj na politickom živote v meste. Už koncom roku 1938 prakticky v Ilave neexistovali žiadne politické strany, s výnimkou HSĽS. Rozpustené boli aj rôzne spolky a združenia. V decembrových voľbách roku 1938, keď HSĽS postavila jednotnú kandidátku, viac ako 90% obyvateľov hlasovalo za tento návrh. V meste sa obdobne rýchlo preskupili politické sympatie ako na celom Slovensku. Po vypuknutí druhej svetovej vojny 1. septembra 1939 nastala v okrese určitá hospodárska konsolidácia. V Škodových závodoch sa postupne rozširovala výroba vojenského materiálu a jej ďalší rozvoj nastal najmä po prepadnutí Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom. Na utváranie pracovných príležitostí pozitívne pôsobila aj výstavba hydrocentrály v Ilave, kde v rokoch 1940 – 1943 našlo pracovné príležitosti takmer 300 robotníkov. Vojnová konjunktúra sa výrazne odrazila v poľnohospodárskej výrobe, ktorou sa živila značná časť obyvateľstva Ilavy. Záujem o poľnohospodárske produkty vyvolával rast cien a umožňoval úplnú realizáciu týchto výrobkov na trhu. Zložitú situáciu vyvolávali nútené dodávky obilia štátu. Celková životná úroveň bola najmä v prvých rokoch vojny pomerne lepšia ako postavenie obyvateľstva v susedných krajinách.¹⁶

Robotníci mali stiesnené podmienky kvôli situácii aká tu nastala. Po rozbití republiky nemohli odchádzať na rôzne sezónne práce do Čiech alebo do cudziny a postupne sa obmedzovali aj na príležitostné roboty pri výstavbe ciest a pod. Situáciu sa snažili riešiť tunajšie orgány a vysielali robotníkov na nútené práce do Nemecka. Ťažké postavenie mali napr. aj robotníci v cementárni v Ladcoch.

S organizovanou antifašistickou a protirežimistickou ilegálnou činnosťou začala v Ilavskom okrese KSS v priebehu roka 1939. Boli to viac-

¹⁶ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 145-147

menej spontánne akcie prejavujúce sa rozširovaním letákov v Ladcoch a Košeci. Snaha ilegálnej KSS pripraviť a vybudovať pevnú organizačnú sieť od ústredia až po miestne organizácie sa premietla v okrese založením okresného výboru komunistickej strany. Výbor začal pripravovať od leta 1939 dlhoročný pracovník KSS P. Jurík, ktorý postupne vytvoril trojčlenné okresné vedenie so sídlom v Klobušiciach. Základom činnosti KSS v Ilavskom okrese boli Škodové závody v Dubnici, kde boli členmi organizácie najmä robotníci z blízkeho okolia. Okresnému vedeniu sa podarilo vybudovať kontakty aj s miestnymi ilegálnymi skupinami v Považskej Bystrici, Lednických Rovniach, v Liptovskom Mikuláši a inde. Komunistický odboj sa v prvom rade snažil vplývať na verejnosť ideovo-politickými formami, rozširovaním letákov, vyvesovaním zástav, maľovaním hesiel na verejné budovy. Už v roku 1939 sa objavili letáky v Košeci, neskôr v Ilave, Dubnici a v Klobušiciach. Prejavy aktívnej činnosti sa postupne rozširovali a sústreďovali sa aj na riešenie sociálnych otázok, ako o tom svedčili štrajky v ladeckej cementárni a kameňolome v rokoch 1939-1940. aktivita ilegálnych organizácií KSS v Ilavskom okrese bola značne rozdielna popri organizácii v Škodových závodoch v Dubnici mala KSS silné pozície v Ladcoch, Košeci, v Klobušiciach. Po likvidácii ilegálnych základní, ale aj okresného vedenia v rokoch 1941-1942, aktivita v KSS v okrese poklesla, pretože značná časť funkcionárov bola uväznená, resp. nemohla alebo nechcela vyvíjať ilegálnu činnosť. Existencia organizácií KSS, ich aktívna činnosť mala za následok, že pozície tejto strany v Ilave a v okolí sa počas vojny upevňovali a rady jej prívržencov sa v meste oproti predchádzajúcemu obdobiu značne rozmnožili. Antifašistické hnutie sa v Ilave rozpínalo v podmienkach neustále sa opakujúcej, ale v mnohých smeroch aj nedôslednej perzekúcie. Protirečivosť tohto javu spočívala v tom, že v zložkách byrokratického a potlačovacieho aparátu boli v podstate známi potenciálni protivníci, ale tých nevyradila z politického života trvalým, ale len občasným uväznením a prenasledovaním. Zvlášť v začiatkovej fáze sa neuplatňovali zo strany režimu ostré perzekučné metódy, hromadné zatváranie, ale nátlak smeroval proti jednotlivcom s cieľom zabrániť rozvíjaniu politickej činnosti. Na Okresnom úrade v Ilave

vypracovali zoznamy antifašistov a prvý takýto elaborát vznikol už koncom roku 1938 a obsahoval zoznam 38 osôb.¹⁷

Bola vyvíjaná veľká snaha proti fašizmu. Hlavnú snahu mala v tomto smere spomínaná KSS, ktorá podporovala občanov v štrajkoch a mala silné pole pôsobnosti v okolitých obciach. Nevyhovujúce pre tento zámer bolo však časté zatýkanie funkcionárov, ktoré malo za následok, že aktivita KSS klesla.

Prvá väčšia perzekúcia nastala v novembri 1940 a zameriavala sa predovšetkým proti KSS v súvislosti s jej viacerými propagačno-politickými akciami. Najväčšiu a najrozsiahlejšiu akciu proti režimu nepohodlným a opozičným kruhom pripravil Okresný úrad na základe pokynov Ústredne štátnej bezpečnosti v deň prepadnutia Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom 22. júna 1941. Zoznamy boli pripravené už v máji, a tak v spomínaný podvečer sa začala rozsiahla akcia v celom okrese. Počas nej zatvorili v Ilave a Klobušiciach 13 osôb. Ďalšie desiatky občanov najrozličnejšieho politického zmýšľania a zamerania z blízkeho okolia umiestnili v koncentračnom tábore v Ilave. Ďalšie zatváranie sa uskutočnilo po odhalení ilegálnej skupiny KSS v Škodových závodoch v Dubnici začiatkom roku 1942, pri rozsiahlych ústredne nariadených akciách v roku 1943 a po potlačení Slovenského národného povstania. V celom období antifašistického zápasu bolo veľa nie celkom presných údajov. Odvlečených do koncentrákov v Nemecku bolo z Ilavy a Klobušíc 42 ľudí, z Ladiec a Tunežíc 31, z Dubnice 28 a z Košece 6 osôb. Mnohí ďalší sa zúčastnili na ozbrojenom boji v Slovenskom národnom povstaní.¹⁸

V Ilave sa začali mobilizovať prvé partizánske jednotky až na jeseň roku 1944. Samozrejme sústreďovali sa najviac v horských oblastiach. Radovými členmi boli občania rôznych obcí stredného Považia, ale samozrejme aj partizáni zo širokého okolia. Sympatické zo strany obyvateľom bolo aj pomáhanie partizánom. Aj keď hospodárska kríza bola zreteľná, dokázali sa podeliť s tým, čo mali.

Príčinou menšej účasti v SNP nebola len skutočnosť, že časť obyvateľstva zostávala k politickým udalostiam pasívna, ale aj skutočnosť, že

¹⁷ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 149

¹⁸ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 149

v Ilave a blízkom okolí v dňoch vyhlásenia SNP sa neuskutočnil ozbrojený ani politický pokus o likvidáciu existujúcej moci vládneho režimu. V Škodových závodoch v Dubnici bola dislokovaná nemecká jednotka protivzdušnej obrany, ktorej prítomnosť zrejme ovplyvňovala rozhodnutie prevziať politickú moc a hlavne si ju udržať zo strany antifašistických síl, v tomto prípade najmä partizánov. Po vyhlásení povstania zavládlo akési bezvládie, počas ktorého síce v nočných hodinách prenikli do Ilavy partizánske jednotky, ale nepokúsili sa ju trvale obsadiť a po krátkom pobyte sa sťahovali do hôr. Napriek týmto zložitým a protirečivým okolnostiam vznikol už v čase SNP Revolučný národný výbor v Klobušiciach. Národné výbory sa zakladali aj v ďalších obciach. V Ilave vznikol národný výbor až v roku 1945 a zasadal už počas prítomnosti Nemcov v mestečku. Aktívnejšie však začal vystupovať až po oslobodení, keď pracoval mesiac a na verejnej schôdzi v júni 1945 bol zvolený nový národný výbor. Krátko po vypuknutí Slovenského národného povstania už 8. septembra 1944 obsadili Ilavu nemecké vojská, ale až do 20. septembra základnú silu fašistickej moci reprezentovala 30-členná jednotka HG z Piešťan. Až koncom septembra boli v Ilave umiestnené nemecké vojská a v meste mala trvalé sídlo nacistická posádka určená na ochranu železničnej trate, zaistovacieho tábora a na boj proti partizánom. Konsolidácia politickej situácie v sídle okresu sa považovala za prvoradý prostriedok na ovplyvnenie vývoja v celom regióne a nemecké velenie preto chcelo stabilizovať najskôr situáciu v meste Ilava a potom v okolí. Mimoriadnu a prvoradú vážnosť pritom venovalo zabezpečeniu nepretržitej prevádzky vo výrobe vojenského materiálu v Škodových závodoch. Vývoj v blízkom okolí Ilavy, ale najmä v horských dedinách – v Zliechove, Iliavke, Košeckom Podhradí, vo Valaskej Belej - prebiehal odlišne. Už v prvých septembrových dňoch sa úplne prerušili kontakty Okresného úradu s miestnymi notármi, partizánske jednotky obsadili žandárske stanice a prevzali politickú moc. Tieto obce sa potom stali základňou široko rozvinutej činnosti partizánskych skupín, ktorých aktivita sa prejavovala najmä v častiach okresu obsadených vojskami Wehrmachtu, resp. SS. Ilava, ako aj ďalšie priľahlé obce sa nachádzali v pásme operačnej zóny Prvej československej partizánskej brigády Jána Žišku z Trocnova. V brigáde pôsobili viacerí občania Ilavy, ale najmä obyvatelia z blízkych podhorských

obcí. Koncom augusta a začiatkom septembra 1944 vznikla vo Valaskej belej partizánska skupina „Ivan I“, ktorá sa stala ako piata rota súčasťou Prvej československej partizánskej brigády. Partizánska brigáda bola viackrát reorganizovaná a menila svojho veliteľa. Za definitívneho veliteľa stanovili F. Kočkára, za náčelníka štábu sovietskeho občana P. Aidarova a za politického komisára M. Gogolu z Trenčianskej teplej, ktorý neskôr padol v bojoch vo Valaskej Belej. Jednou z dôležitých operačných oblastí partizánskych skupín pôsobiacich v brigáde J. Žišku z Trocnova so sídlom v Zliechove a Valaskej Belej bolo okresné mesto a trať spájajúca Bratislavu so Žilinou. Už v čase vytvárania skupiny Ivan I. prepadlo asi 30 partizánov vo večerných hodinách 1. septembra okresné mesto. Hlavným cieľom bolo získať zbrane zo strážnice a z väznice. Partizánom sa podarilo ukoristiť 30 pušiek, 4 ľahké guľomety a 20 debien granátov a nábojov. S partizánmi odišli do hôr aj viacerí Ilavčania, ktorí sa pridali k jednotlivým oddielom. V priebehu septembra bola aktivita partizánskych oddielov v Ilave a okolí neobyčajne veľká. Už 4. septembra zobrali zo staveniska hydrocentrály nákladné auto na prepravu materiálu a zbraní a súčasne prinútili s nimi odísť odborníka na výstavbu opevnení. Dňa 5. 9. odniesli z cementárne v Ladcoch dynamit a rozbušky, ktoré neskôr používali na deštrukcie železničnej trate a mostov. V týchto dňoch obsadili Zliechov a Veľké Košecké Podhradie. Súčasne 9. septembra vnikli do väznice s cieľom získať ďalšie zbrane a o pár dní neskôr (16. septembra) prepadli nemecký autobus b Košeci a zastrelili troch a ťažko poranili ďalších troch vojakov Wehrmachtu. Súčasne v ten istý deň ostreľovali ilavský pivovar a zaisťovací tábor. Koncom mesiaca niekoľkokrát prepadli mnohé obce okresu (17. 9. Košecu, 20. 9. odzbrojili žandárov v Beluši, 24. a 27. 9. prepadli Podhorie). Situácia v Ilave bola v septembri taká napätá, že okresný náčelník musel konštatovať: „Prestrelky medzi nemeckým vojskom a medzi partizánmi prichádzajúcimi hlavne v nočnej dobe z lesov blízkyh Ilave a Košeci sú na dennom poriadku.“¹⁹

Partizánske oddiely vykazovali veľké úsilie o oslobodenie dedín od nemeckých vojsk a dokazuje to aj fakt, že sa im podarilo oslobodiť

¹⁹ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 152

v Strážovských vrchoch okolo 20 obcí. Práve táto skutočnosť sa Nemcom nepáčila a tak sa pokúšali dobyť a trvale obsadiť dediny Valaská belá a Zliechov. Ich snaha skončila bez úspechu. V ďalších mesiacoch pri nasadení početnejších vojsk sa im načas podarilo vytlačiť partizánov z oboch obcí, ale trvale ich obsadiť nemohli pre nedostatok vojakov a pre silné protiúderové partizánov. Prakticky všade tam, kde nebolo nemeckej posádky alebo na miestach, z ktorých nemecké posádky odišli, okamžite sa opäť objavili partizáni. Tieto závery platili najmä pre obce okolo Zliechova a Valaskej Belej. V týchto priestoroch počet partizánov sústavne stúpala a stupňovala sa aj ich aktivnosť. Partizánske jednotky aj v čase, keď sa museli sústreďovať predovšetkým na obranu, vyvíjali aktívnu bojovú činnosť v okrese a viac krát prepadli Ilavu a okolité dediny.

Takýto prepád Ilavy sa uskutočnil napríklad 15. decembra večer, v Ladcoch koncom novembra zničili diaľkové elektrické vedenie, v noci často prenikali do Košece, Pružiny, Horného Lieskovca a do ďalších obcí. Okrem priamych bojových úloh cieľom jednotlivých nočných prepádov bolo zabezpečiť aj potraviny a zbrane pre jednotky v horách. Významnou a dôležitou oblasťou činnosti partizánskych skupín v okolí Ilavy boli deštrukcie na dôležitej železničnej trati Bratislava – Žilina. Partizáni už 10. septembra 1944 v noci vyhodili v Ilave na stanici koľajnice. Podobne pokračovali v poškodzovaní trate aj medzi Ilavou a Ladcami a pri Tunežiciach a v Beluši. Neskôr začali vyhadzovať do povetria mosty a robiť zátarasy, čím na dlhší čas prerušili vlakové spojenie. V rámci partizánskych akcií v okrese bol mimoriadne významný a úspešný prechod francúzskych zajatcov, pracujúcich v Škodových závodoch, k partizánom. Prvý prechod 60 -70 partizánov sa organizovane uskutočnil 3. septembra 1944 cez okolie Trenčianskych Teplíc do Krásnej Vsi, kde sa pripojili k brigáde J. Žišku z Trocnova. Ďalšia skupina 60 francúzskych partizánov – zajatcov prešla okolím Ilavy do Zliechova a neskôr do Turca. Najväčší prechod francúzskych zajatcov k partizánom sa uskutočnil začiatkom roku 1945. v októbri 1944 bola početná skupina francúzskych robotníkov deportovaná z trestných prác v Rakúsku do Dubnice. V januári 1945 sa im podarilo nadviazať spojenie s partizánskym oddielom vo Valaskej Belej a v ten istý mesiac ich utieklo 10 a v noci z 5. na 6. februára ich prešlo k partizánskym jednotkám v Ilavskom

okrese 180. Rozmachu partizánskeho hnutia v okrese sa snažili nemecké bezpečnostné orgány a jednotky POHG čeliť zostrenou perzekúciou a represáliami. V Ilave a Dubnici boli vytvorené pohotovostné oddiely HG, ktorých hlavnou úlohou bol boj proti partizánom. Súčasne sa sem presunul špeciálny proti partizánsky oddiel „Jozef“, ktorý bol súčasťou SS divízie Brandenburg v Trenčianskych Tepliciach. Na jednotlivých väčších akciách sa zúčastňovali rozličné oddiely SS z blízkeho aj ďalekého okolia, ako aj príslušníci POHG. Cieľom represálií bolo zastrašiť obyvateľstvo. Uskutočňovali ich verejnou popravou jednotlivcov, alebo masovým vyvražďovaním rukojemníkov. Jednou z najväčších a najmasovejších tragédií krátko pred koncom vojny – v polovici apríla – bolo zastrelenie 19 občanov Ladiec v cementárni a vypálenie 27 domov v obci. Pri prenasledovaní partizánov ustupujúcich k Zliechovu vypálili postupujúce nemecké vojská 10. októbra 1944 lazy Horná Stredná. V Gápli 18. novembra 1944 zastrelili 20 partizánov a o niekoľko dní neskôr jedného zo zajatých verejne popravili v Zliechove. Začiatkom roku 1945 pri trestnej akcii proti partizánom v Zliechove, na ktorej sa zúčastnili aj príslušníci POHG z Ilavy, zajali troch partizánov, ktorých neskôr popravili. Desiatky osôb zastrelili v Údolí v Dubnici, kde 23. februára 1945 po likvidácii cigánskeho zaisťovacieho tábora padlo za obeť 26 osôb. Verejné popravy s cieľom zastrašiť obyvateľstvo sa konali aj v ďalších obciach okresu. V dôsledku represálií, resp. bojov v Slovenskom národnom povstaní z občanov Ilavy a Klobušíc zahynuli Š. Vychlopeň, V. Šusta, O. Gálik, P. Ďuriš. Ďalší boli odvečení do koncentračných táborov, v ktorých zahynuli F. Palička, J. Letko, J. Matula. Niektorí občania sa po oslobodení z nacistických táborov vrátili: B. Kolík, F. Müller, J. Bielik, F. Klinček, J. Toman, P. Stano, Š. Strnád a ďalší. Mnohí boli uväznení v Ilave, resp. v Trenčíne – P. Jurík, Š. a J. Dolovacký, A. Déneš, A. Bezecná, bratia Majerehovci, rodina Smrčkovcov.²⁰

Základný trend politického vývoja v Ilave, narastajúci nesúhlas s autoritatívnym režimom a prechod k aktívnemu boju proti nemu, sa prejavoval aj v podpore partizánskych jednotiek zo strany obyvateľstva.

²⁰ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 153-154

Slovenské národné povstanie nemalo len priaznivý a pozitívny ohlas v Ilave, ale priamo vyvolávalo zvýšenú aktivitu všetkých antifašistických síl, ktorá sa prejavila podporovaním partizánskych jednotiek potravinami, šatstvom, peniazmi.

„Partizáni mali podrobné správy o bezpečnostných opatreniach v jednotlivých obciach, ale najmä o pripravovaných a uskutočnených presunoch nemeckých vojsk. Práve dobrej spravodajskej službe sa pripisovala skutočnosť, že nemecké vojská a pohotovostné oddiely HG sa často vracali z pripravených trestných výprav bez toho, aby sa streli s partizánmi, ktorí naopak uskutočňovali akcie na iných miestach okresu.“ (Mária Bieliková)

Veľká aktivita partizánskych oddielov bola tak podmienená aj rozsiahlou podporou miestneho obyvateľstva, ktoré napriek tvrdým represáliám všestranne pomáhalo bojujúcim jednotkám. V mnohých prípadoch bola táto skutočnosť odhalená. V septembri 1944 napríklad v Ilave nemecké jednotky zatvorili F. Paličky, B. Kolika, J. Matulu a ďalších, ktorých odviekli do koncentračných táborov. Viacerí sa už z nich nevrátili. S približovaním frontu sa zvyšovalo politické napätie v Ilave, najmä postupným príchodom nemeckých frontových jednotiek. Obyvateľstvo sa pod trestom smrti muselo zúčastňovať na budovaní zákopov v okolí Ilavy. V súvislosti s približovaním sa frontu narastal pasívny odpor voči okupantom, čo sa prejavilo sabotovaním týchto prác. Ďalšie konfliktné situácie vznikali v doplňovaní materiálu frontových jednotiek, ktoré boli dočasne dislokované v Ilave. Začiatkom apríla 1945 sa Ilava dostala bezprostredne do frontového pásma. V tomto období prebiehali ťažké boje v okolí Trenčianskych Teplíc, ktoré viedla 11. rumunská pešia divízia pod vedením generála Nicolae Badesca. Divízia bola súčasťou 4. rumunskej armády, ktorá tvorila súčasť 40. sovietskej armády. Tieto jednotky mali rozhodujúci podiel na porážke nemeckých vojsk v okolí Ilavy a na oslobodení mesta. V prvej polovici apríla sa front približoval k Ilave z viacerých smerov. Z Ilavy časť obyvateľov evakovali, resp. niektorí našli útočisko v opustených priestoroch väznice. A tak si bombardovanie Ilavy 8. apríla nevyžiadalo obeť na životoch. Stalo sa tak aj preto, že sovietske lietadlá priamo zasiahli ubytovňu fašistických vojsk, kde

zahynulo 7 vojakov. Bolo to jediné bombardovanie mesta. Oslobodenie Ilavy si nevyžiadalo žiadne obete, pretože nemecké vojská už neboli po predchádzajúcich porážkach v stave postaviť sa na odpor. Z obáv pred obklúčením rýchle ustupovali za Váh a na Moravu. Pritom však mali dostatok času, aby realizovali už skôr pripravené deštrukcie na cestách, hydrocentrále a na železničných mostoch. V nedeľu dopoludnia 29. apríla 1945 opustili Ilavu posledné nemecké frontové jednotky. Prv, ako tak urobili, vyhodili do povetria všetky mosty, čím spôsobili obyvateľstvu značné škody, pretože detonácie poškodili mnohé domy. Popoludní o 50. hodine prišli do mesta rumunské jednotky a o pár dní neskôr sovietska armáda. Obyvateľstvo nadšene privítalo osloboditeľov a radosť neskazilo ani mínometné ostreľovanie mesta z druhej strany Váhu. Vyjadrením vďaky za oslobodenie bola veľká prvomájová manifestácia v Ilave, na ktorej boli prítomní aj sovietski a rumunskí vojaci. Politická a hospodárska situácia v meste po oslobodení sa rýchle konsolidovala. Svedčila o tom, okrem iného, aj skutočnosť, že po skončení bojových operácií sa v Ilave začiatkom mája sústredilo asi 120 Francúzov – partizánov, ktorí sa hlásili na sovietskom veliteľstve. Velenie sovietskej armády zabezpečilo ich presun do Nového mesta nad Váhom, kde sa organizoval ich odchod do vlasti. Súčasne sovietske ženijné jednotky začali rýchle práce na oprave mostov.. Úzku spoluprácu s nimi zabezpečoval Revolučný národný výbor, ktorý vznikol koncom vojny a pracoval do júna 1945. V máji si obyvatelia zvolili predstaviteľov Okresného národného výboru. Oslobodením republiky v máji 1945 sa v Ilave začala etapa vývoja, ktorú charakterizoval hospodársky rozvoj, rast obyvateľstva, nové zloženie politických síl, ale aj nové problémy a komplikácie hospodárskeho a politického charakteru, ktoré bezprostredne ovplyvňovali život každého obyvateľa.²¹

²¹ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 156

8.1 Ilavská väznica

História väznice siaha až do stredoveku, kde plnila funkciu opevneného hradu. Jej význam sa viac krát menil, avšak aj ona bola bezprostrednou súčasťou politického, spoločenského a hospodárskeho vývoja v meste. Mimoriadna situácia v tomto smere vznikla v rokoch 1939 – 1945, keď sa občania mesta pomerne často presviedčali o represívnych opatreniach režimu Slovenského štátu. Ulicami Ilavy prechádzalo mnoho transportérov, ktoré privádzali a odvážali väzňov rôzneho politického zmysľania a príslušníkov mnohých národov bojujúcich proti fašizmu. Represívna funkcia väznice najmä v období Slovenského štátu spôsobila, že Ilava sa stala v negatívnom zmysle veľmi známa.

Významný zlom vo vývoji väznice nastal v jeseni 1938 a bezprostredne súvisel so zmenami vo vnútropolitickom vývoji v Československu. A s medzinárodnou situáciou hlavne mníchovským diktátom. V dôsledku tzv. viedenskej arbitráže maďarské vojsko okupovalo Košice a nápravné zariadenie pre mladistvých sa premiestnilo z východnej metropoly do Ilavy. Komenského ústav bol umiestnený v časti väznice, mal samostatný správny aparát a charakter nápravno-výchovného zariadenia pre dospievajúcu mládež. Ústav plnil rôzne funkcie a na jednej strane predstavoval určitú formu „sociálnej starostlivosti“ v rámci Slovenského štátu a nápravno-výchovné zariadenie pre kriminálne živly z radov mladistvých.²² Najväčší zásah do charakteru a celkovej činnosti väznice malo zriadenie koncentračného tábora v jeseni 1938 po vyhlásení autonómie Slovenska. Na tieto účely bola postupne vyčlenená časť väznice s približne 200 celami. Zaisťovací tábor patrilo do kompetencie ministerstva vnútra a priamo ho riadila Ústredňa štátnej bezpečnosti v Bratislave. Predstavoval samostatnú správnu jednotku a od ďalších častí väznice, napríklad od Komenského ústavu bol prísne oddelený, aby sa predišlo akémukoľvek nežiaducemu styku. Napriek rôznym bezpečnostným opatreniam existovali a pracovali ilegálne siete, pomocou ktorých sa nadväzovalo spojenie s uväznenými. Túto činnosť podporovali niektorí dozorcovia z Komenského ústavu, žandári poverení strážením

²² Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 157

koncentračného tábora, ale aj miestni obyvatelia zamestnaní vo väznici v odborných funkciách. Zaisťovací tábor v Ilave mal charakter politického koncentračného tábora, v ktorom mali byť uväznené osoby za politickú činnosť. V období rokov 1938-1939 do vyhlásenia Slovenského štátu nemal ešte presný štatút. Medzi prvých väzňov patrili komunisti, českí občania žijúci na Slovensku, ako aj niektorí príslušníci ďalších politických strán. Štatút koncentračného tábora a jeho charakter sa postupne vyhaňoval a bezprostredne súvisel s represívnou politikou totalitného režimu Slovenského štátu. Presný charakter a funkciu koncentračného tábora určovalo vládne nariadenie z marca 1939, na základe ktorého bol v Ilave 2. apríla 1939 zriadený zaisťovací tábor. Pri zriadení zaisťovacieho tábora išlo o konkrétnu realizáciu vládneho nariadenia z marca 1939, podľa ktorého sa mali zaistiť všetky osoby vzbudzujúce vážnu obavu, že budú prekážkou Slovenského štátu. Toto veľmi všeobecné nariadenie dovoľovalo zatvoriť v Ilave všetkých odporcov režimu a štátu bez ohľadu na to, či sa im „protištátna“ činnosť dokázala alebo nie. Koncentračný tábor tak plnil často funkciu preventívneho zariadenia, kde bez ohľadu na vnútropolitický a medzinárodný vývoj sa bez akéhokoľvek súdu na kratšie alebo dlhšie obdobie internovali politicky nespoľahlivé živly. Zvláštne nariadenia sa týkali komunistov, ktorí po uväznení mali byť automaticky aj bez súhlasu Ústredne štátnej bezpečnosti okamžite premiestnení do koncentračného tábora v Ilave. Návrhy na zaistenie do tábora predkladali okresné úrady, policajné orgány, ale aj miestne fašistické organizácie. Podmienky v koncentračnom tábore v Ilave boli ťažké nielen pre nedostatočné priestorové vybavenie, ale aj pre zostrený väzenský režim. V tábore boli zlé hygienické podmienky, nepovoľovala sa bežná väzenská vychádzka, zakázaná bola aj korešpondencia. Medzi najtvrdšie opatrenia patrila samoväzba a osobitné tresty. V rokoch 1941-1942 sa uskutočňovali výsluchy sprevádzané bitkou. Čiastočné zmeny nastali v priebehu roku 1943 pod vplyvom udalostí na východnom fronte, režim v tábore sa čiastočne zmiernil.²³

²³ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 159

„V zaisťovacom tábore boli väzni umiestnení vo väčších miestnostiach, ak boli vo vyšetrovacej väzbe, tak v samotkách. Osoby židovského pôvodu využívala Ilava na rôzne práce. Toto nariadenie sa ďalej spresnilo, že na verejné práce sa mohli použiť všetky osoby, ktoré nemali v kartotéke uvedené „komunista“. V Ilavskom koncentračnom tábore v rokoch boli uväznení odporcovia totalitného režimu Slovenského štátu najrozličnejšieho politického zamerania a presvedčenia. V niektorých prípadoch tu boli umiestnení rasovo prenasledovaní občania, alebo tí, ktorí im pomáhali.“ (Mária Bieliková)

V počiatočných etapách bolo väznených aj mnoho český občanov a príslušníkov iných národov, Veľa bolo aj sovietskych vojakov, ktorí utiekli z koncentračných táborov v Nemecku. Pobyt vo väzení bol obyčajne krátkodobý, hoci sa vyskytli aj prípady dlhoročného a hlavne opakovaného uväznenia. Typickými boli masové zatvárania, ktoré sa napríklad uskutočnili po vyhlásení Slovenského štátu, keď v Ilave dočasne internovali mnohých bývalých predstaviteľov väčšiny politických strán.

V období rokov 1938-1945 bolo v Ilave uväznených minimálne 2700 osôb. Medzi nimi boli aj krátkodobo internovaní aj mnohí neskorší významní činitelia. Počet uväznených v jednotlivých obdobiach bol veľmi rozdielny. Najmä v rokoch 1940-1941 v čase vnútropolitického upevňovania nového režimu a v súvislosti s vývojom medzinárodnej situácie, predovšetkým prepadnutím Sovietskeho zväzu, bol počet internovaných najväčší. Počas druhej svetovej vojny plnil zaisťovací tábor v Ilave aj funkciu dočasného strediska pre rôzne skupiny väzňov. V prvom období sa čiastočne sústreďovali v Ilave rasovo prenasledovaní občania, ktorí boli deportovaní do nacistických vyhladzovacích táborov, resp. do zhromažďovacích táborov na Slovensku. V neskoršom období, najmä v rokoch 1943-1944, sa sústreďovali v zaisťovacom tábore vojnoví zajatci, ktorí utiekli z nacistických koncentračných táborov, resp. počas prepravy cez územie Slovenska. Išlo najmä o sovietskych, poľských, ale aj juhoslovanských zajatcov. V zaisťovacom tábore v Ilave v celom období jeho existencie pôsobilo ilegálne hnutie a internovaní príslušníci politických strán nadväzovali spojenie s vonkajším svetom. Podmienky pre systematickú ilegálnu prácu boli nepriaznivé nielen pre zostrený väzenský poriadok, samoväzbu, šikanovanie,

ale aj hlavne preto, že vo väčšine prípadov išlo o krátkodobé väznenie. Sprostredkovanie správ z väzenia zaisťovalo najmä ilegálne vedenie okresného výboru KSS. Medzi najväčšie akcie ilegálnej práce v tábore patrili úteky väzňov. V októbri 1942 sa uskutočnil dobre pripravený útek P. Tonhausera, Ing. P. Štáhla a J. Meluša, ktorí prepíli mreže a v noci utiekli z väznice. Podobne neznámi sovietski vojnový zajatec prepíli 1. januára 1944 mreže a v noci v hlbokom snehu utiekol z tábora. Najväčšou akciou bol však hromadný útek väzňov 1. septembra 1944. V koncentračnom tábore v Ilave bolo koncom augusta uväznených 50 väzňov, z nich bolo 16 Slovákov, 9 Rusov, 8 Nemcov atď. v napätej vnútro politickej situácii sa dlhší čas pripravoval útek, ktorý organizovali V. Müller, Lietavec, J. Štaudinger a ďalší. Dňa 1. septembra o 9.30 hodine si väzni vynútili otvorenie väznice a cez ilavské hory prešli k partizánskym jednotkám. Vzburá sa nestretla s väčším odporom, pretože viacerí žandári poverení strážením väzňov s útekom súhlasili. Po odchode väzňov sa organizovalo ich prenasledovanie, ktoré viedol veliteľ zaisťovacieho tábora.. z prenasledovania sa nevrátilo 6 žandárov vrátane veliteľa zaisťovacieho tábora a traja žandári miestnej stanice.. podľa dohovoreného plánu prešli do Štubnianskych Teplíc (teraz Turčianske Teplice), kde sa pridali k povstaleckým jednotkám. Po obsadení Ilavy nacistickými okupačnými vojskami 8. septembra 1944 sa činnosť koncentračného tábora postupne obnovila. Jeho správu do konca októbra riadili nemecké policajné jednotky a v priestoroch väznice umiestňovali stovky väzňov. Súčasne v tom období bol do Ilavy premiestnený 50-členný pohotovostný oddiel HG, ktorého príslušníci tiež zabezpečovali transporty väzňov do nacistických koncentrákov. V priebehu novembra 1944 po potlačení Slovenského národného povstania boli cely ilavskej väznice preplnené. Väzni bývali po štyroch v bývalých samotkách. V tom období väzňov aj odsudzovali. Jeden z veľkých transportov sa uskutočnil 2. novembra 1944, keď do Brna odviezli takmer 120 väzňov. Súčasne sa zostrili aj represálie v koncentračnom tábore a uväznených priamo fyzicky likvidovali.. v októbri 1945 zastrelili A. Rossovú, ktorú väznili v Ilave od roku 1941. neskoršom období v súvislosti s približovaním sa frontu časť

väzňov prepustili a časť odvliekli ustupujúce nacistické vojská. Väznica zostala prázdna.²⁴

²⁴ Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991. str. 160

9 DUBNICA NAD VÁHOM

9.1 Škodové závody v Dubnici nad Váhom

Pre Dubnicu boli vo vojnovom čase najcharakteristickejšie Škodové závody a výroba, ktorá v nich prebiehala. Táto fabrika sa stavala od roku 1929 do roku 1937. Došlo nielen k obnoveniu, ale v dôsledku vojnovnej hrozby od nacistického Nemecka aj k rozšíreniu pôvodných zámerov a k urýchleniu tempa stavebných prác. Na kompletne dokončenie závodu a na výstavbu podzemných mechanických dielní, pre prípad vojny, najali vyše dve tisíc robotníkov, čo bolo viac, ako doteraz žilo v Dubnici obyvateľov.

V januári roku 1935 z nich síce väčšinu prepustili pre obmedzenie prác v zamrznutom teréne, ale s príchodom jarného počasia sa v prácach od apríla znovu intenzívne pokračovalo. Pracovníci mali spory s firmou Konstruktíva a tie vyústili do varovného štrajku okolo dvesto robotníkov v júli a v auguste. Vyhrážali sa, že zastavia práce, ak im nebudú zdvihnuté mzdy. Toto sa nakoniec aj uskutočnilo. Významným rokom, kedy výstavba fabriky do značnej miery pokročila, bol rok 1936. vtedy prišli odborníci z Plzne pripraviť začatie výroby a v máji vybrali a najali robotníkov na zaškolenie pre normálnu výrobnú prevádzku. Mimo objektu závodu sa už od roku 1935 stavali tzv. škodovacke činžiaky, ktoré boli postavené pre zamestnancov, ktorí stále do Dubnice prichádzali. Vedúci úradníci, odborní úradníci, majstri a odborní špecialisti prišli z Čiech, ostatných prijímali v Dubnici a buď ich vysielali na zapracovanie do Plzne, alebo ich zaškolovali priamo na mieste. Tieto dokončené priestory sa od leta zariaďovali strojmi dovezenými z Plzne, pričom výstavba ďalších objektov stále neprerušene pokračovala. O význame tohto závodu svedčí aj skutočnosť, že si ho v tomto štádiu prišiel pozrieť 22. septembra 1936 pri svojej ceste autom z Trenčianskych Teplíc do Žiliny i prezident republiky Dr. Eduard Beneš. O veľkej miere zaľudnenia závodu v tomto období svedčí zasa fakt, že sem kvôli udržaniu poriadku od 1. decembra 1937 presťahovali četnícku stanicu z obce. Keďže bola medzinárodná situácia dosť vyhrotená, postupne sa začalo v škodovke s výrobou zbrojného materiálu. Táto výroba začala v januári v roku 1937.

Prednostom bol Ing. Wagner, a nástrojáreň riadil František Souček. Údolie bolo časť škodovky. Tam sa začala výroba až neskôr a vyrábala sa tam predovšetkým munícia. Keďže do Dubnice nad Váhom prichádzalo mnoho českých občanov, ich národné, jazykové, kultúrne prvky sa prejavili aj v spoločenskom živote dubnických občanov. Mali tu aj vlastné odbory rôzneho politického zamerania: Republikánsku jednotu zamestnancov kovorobotníkov, Národnosociálny zväz kovopracovníkov a Sociálnodemokratický zväz kovorobotníkov. Okrem upevňovania česko-slovenskej vzájomnosti a porozumenia sa dostávali aj do rozporu, ba až do konfliktu s miestnym náboženským konzervativizmom a slovenským národným povedomím. Tieto rozpory vyvrcholili začiatkom roku 1938 založením škodováckeho Spolku pre postavenie kultúrneho domu a sokolovne v Dubnici, ktorý s miestnymi katolíckymi spolkami, usilujúcimi o postavenie kultúrneho domu, začal súperiť o získanie nevyhnutnej štátnej subvencie. Bolo totiž jasné, že i pri očakávanom rozkvele obce v dôsledku existencie veľkého závodu nie sú dôvody, ani prostriedky na dva kultúrne domy. Vývoj politických pomerov bol priaznivejší pre snahy katolíkov, takže škodovácky spolok koncom roka dobrovoľne zanikol. Súviselo to aj so zmenami celkovej situácie v štáte a aj v podniku. Hoci sa dokončovali stavby mechanických dielní, bolo potrebné vyriešiť umiestnenie častí výrobných kapacít z plzenskej Škodovky a muničnej továrne Zieglerův důl, evakuovaných do Dubnice pred očakávaným vojnovým útokom zo strany Nemecka.²⁵

Závod ponúkal množstvo pracovných miest. Nielenže sa začalo s radovou výstavbou domov pre robotníkov v Dubnici, ale popri tomto vzniklo aj nové mesto – Nová Dubnica. Tá mala a doteraz aj plní predovšetkým obytný charakter. Taktiež je zaujímavé sledovať, aká situácia nastala pri strete dvoch rôznych a pritom tak príbuzných kultúr, ako je slovenská a česká.

Prevádzka v Škodových závodoch sa začala v roku 1937. Na základe zmlúv s hitlerovským Nemeckom patrila Dubnica nad Váhom do tzv. ochranného pásma. Závod sa stal majetkom Hermann-Göring-Werke. v roku 1939 prevzala výrobu nemecká armáda, ktorá zaviedla polovojenský režim.

²⁵ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 22

V roku 1943 zriadili závodnú väznicu, v novembri 1944 obesili pred nastúpeným osadenstvom závodu robotníka J. Pätoprstého pre poškodenie meracieho prístroja. V roku 1942 zriadili fašisti v Dubnici nad Váhom pracovný tábor, v rokoch 1943-1944 sem presunuli výrobu zo zbombardovaných závodov v Bochuni a Viedenskom Novom Meste, s ktorou došlo i mnoho francúzskych robotníkov a vojnových zajatcov. Závod bol dňa 7. 7. 1944 zbombardovaný. Napriek krutému teroru sa Dubnica nad Váhom stala významným centrom ilegálnej činnosti KSS. Ilegálna organizácia strany viedla boj za sociálne požiadavky robotníkov, rozširovala ilegálnu protifašistickú tlač a letáky. Už v roku 1941 nadviazala spojenie s predstaviteľmi protifašistického občianskeho odboja. Od roku 1942 organizovala sabotáže a zhromažďovanie výbušnín i zbraní. V auguste 1944 sa vytvoril Revolučný národný výbor. Aj keď nemeckú posádku v Dubnici nad Váhom počas SNP zosilnili, časti robotníkov sa podarilo prejsť na povstalecké územie alebo k partizánskym skupinám na okolí. Najväčšiu skupinu asi 500 osôb tvorili francúzski robotníci a zajatci. V zaisťovacom tábore pre cigánske obyvateľstvo zriadenom v novembri 1944 Nemci dňa 23. 2. 1945 zastrelili 28 osôb. Pred ústupom zničili nacisti miestne závody na 80 %. Dubnicu nad Váhom oslobodili rumunské vojská dňa 28. 4. 1945. Po oslobodení boli závody zrekonštruované a zmodernizované. Vybuodovali sa nové sídliska, služby, sociálne, kultúrne a športové zariadenia.²⁶

9.2 Počas Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945

Dubnické obecné zastupiteľstvo bolo oslabené o vylúčených zástupcov zrušených politických strán. Preto nebolo schopné v krátkom období riadnej činnosti. Preto HSLS vo februári 1939 požiadala Krajský úrad v Bratislave, aby doplnil dubnické zastupiteľstvo na stav, ktorý by umožňoval normálnu činnosť. Z Bratislavy však odporučili rozpustiť zastupiteľstvo i predstavenstvo a vymenovať vládneho komisára s poradným zborom na čelo obce. Táto zmena nastala až po vzniku samostatného Slovenského štátu 13. apríla. Za vládneho komisára Dubnice bol teda vymenovaný tunajší učiteľ

²⁶ <http://www.e-obce.sk/obec/dubnicanadvahom/2-historia.html>

a organista František Paškay, ktorý neskôr zároveň vykonával aj viacero politických funkcií župného a štátneho charakteru. Bol riaditeľom dubnickej meštianskej školy, župným vodcom Hlinkovej mládeže (HM), v Trenčianskej župe v hodnosti táborníka HM a začiatkom roku 1945 sa stal poslancom Snemu Slovenskej republiky a štábnym dôstojníkom Slovenskej pracovnej služby. V správe obce sa jeho pomocníkmi stal notár Pavol Hudec a päťčlenný poradný zbor – Jozef Daško, Štefan Gažo, riaditeľ ľudovej školy, stolár Adolf Kvaššay, vodoinštalatér Vojtech Kvaššay a farár – dekan Jozef Randík. Táto zostava zotrvala vo vedení obce až do júna 1944, keď došlo k formálnej zmene. Obecné zastupiteľstvo neobnovili, ale jeho právomoc v duchu preferovaného vodcovského princípu preniesli na starostu. Šesťčlenná obecná rada so šiestimi náhradníkmi si za starostu zvolila dovtedajšieho vládneho komisára Františka Paškaya a za podstarostu Michala Vanka. Členmi rady boli Jozef Broniš, Adolf Kvaššay, Štefan Mešina a Anton Vávra.²⁷ Hlavnou politickou silou v obci bola HSĽS. Predsedom jej miestnej organizácie bol dekan Randík, potom od roku 1942 jeho farský nástupca Ján Pásztor. Podpredsedom bol roľník Michal Vanko, tajomníkom František Paškay. Polovojenským ozbrojeným zborom strany bola Hlinkova garda (HG), ktorá sa z pôvodného usporiadateľského zboru vyvinula za Slovenskej republiky až do akejsi pomocnej policajnej služby či politickej polície proti odporcom režimu. Členstvo v Hlinkovej garde bolo v začiatkoch Slovenskej republiky dokonca povinné pre verejných zamestnancov a najmä v školstve. Dubnický miestny oddiel HG sa angažoval pri vzniku Slovenského štátu, potom pri násilnom vysťahovaní židovských občanov do koncentračných táborov a pri preberaní ich majetkov. Potom v strážnej službe dubnického pracovného tábora pre tzv. asociálne živly. V rokoch 1944 – 1945 boli zamerané najmä proti partizánom. Jej prvým miestnym veliteľom sa stal riaditeľ ľudovej školy Štefan Gažo, druhým Jozef Broniš, tiež riaditeľ školy, a neskôr do roku 1942 Pavol Bysterský, riaditeľ Ústavu hluchonemých. V Dubnici sídlilo aj okresné veliteľstvo HG pre okres Ilava na čele s Jozefom Bystrickým. Nezrušené mládežnícke spolky na Slovensku boli úradne zjednotené do polovojensky organizovanej HM, ktorá bola kresťanského, národného a v jednotlivých

²⁷ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 78

prípadoch až fašistického zamerania. Veliteľom jej oddielu v Dubnici bol od roku 1938 učiteľ Šimon Blažko. Okresným i župným veliteľom boli tiež dubníckí učitelia Leopold Drábek a František Paškay.²⁸

Na vývoj a rast Dubnice nad Váhom vplýval neustály rast významu Škodovky. Pretože mala veľkú produkciu, bola najvýznamnejším daňovým poplatníkom a tak zvýšila obecné príjmy. S finančnou podporou továrne a aj štátnych orgánov vedenie obce hneď rozvinulo stavebný ruch na prospech vzhľadu a vybavenosti Dubnice a aj sociálnej úrovne jej obyvateľov.

V rokoch 1939 – 1940 sa podľa regulačného plánu obce a pripravených projektov začalo s úpravou potoka a rozšírením vodovodnej i kanalizačnej siete. Súčasne sa od roku 1939 začal stavať katolícky kultúrny dom. Pôvodný pozemok pri ceste do Trenčianskej Teplej zakúpil a venoval ešte za ČSR dekan Jozef Beňák. K výstavbe sa pristúpilo až v priaznivejších podmienkach Slovenskej republiky, keď za dobrej podpory obce, úradov, dokonca aj samotného prezidenta štátu, sa zozbierala potrebná suma a našiel sa aj vhodnejší pozemok neďaleko kostola – na mieste niekdajších pivníc miestneho pivovaru. Slávnostné odovzdanie dokončeného objektu verejnosti sa uskutočnilo v nedeľu 27. októbra 1940. Zúčastnili sa predstavitelia všetkých politických stupňov od okresu, cez župu, ministerstvo školstva až po hlavu štátu, prezidenta Jozefa Tisa. Súčasťou osláv bolo aj odhalenie pamätných tabúl významným slovenským národným buditeľom, ktorí v minulosti pôsobili na dubnickej fare, napr. Štefanovi Dubnicaiovi, Danielovi Kolačianskemu, Jánovi B. Maginovi a Andrejovi Mésarošovi. Ďalší bod programu osláv zahŕňal polozenie základného kameňa novej budovy pre materskú, ľudovú a meštiansku školu. Dubničania cítili potrebu zriadenia už oveľa skôr, ale až teraz sa naskytla možnosť zrealizovania. Cirkevná obec ešte v roku 1939 odkúpila časť kaštieľskeho parku na zriadenie katolíckej meštianskej školy. Teraz ju venovala obci s podmienkou, že ju budú využívať ako budúcu meštianku. Vedenie obce ponuku prijalo, aj keď musela kvôli tomu zaviesť obyvateľom mimoriadnu školskú daň, požiadať o štátnu

²⁸ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 79

subvenciu a zrušiť doterajšie svoje príspevky na vydržiavanie škôl v Trenčianskej Teplej a v Trenčianskych Tepliciach, kam dubnická mládež odteraz už nemusela dochádzať. V tejto novopostavenej škole sa začalo vyučovanie pre viac ako sto žiakov štyroch ročníkov. Riaditeľom bol Paškay a učiteľský zbor mal vtedy osem členov. Bolo to v školskom roku 1941/1942. Ak k tomu prirátame i Závodnú učňovskú školu pre kovoobrábacie a elektrikárske profesie, ktorú v Škodovke, ako prvú svojho druhu na Slovensku, otvorili už v školskom roku 1938/1939, vidíme, že Dubnica mala začiatkom 40. rokov takmer úplný vzdelávací cyklus stredného odborného stupňa. Riaditeľom učňovskej školy bol Ing. Schneeberger a vyučovali v nej aj ďalší úradníci Škodovky. K dubnickému školstvu patrili aj spomenutý ústav pre hluchonemých. Neskôr ho presťahovali do Prešova a v tomto ústave boli potom ubytovávaní pracovníci závodu. Dubnica v tomto období dá sa povedať prekvitala po každej stránke. Ďalšou veľmi významnou súčasťou stavebného rozvoja Dubnice bolo aj rozšírenie a modernizácia železničnej stanice v rokoch 1941 – 1943. táto trať vyhovovala požiadavkám každodennej bezpečnej prepravy tisícov zamestnancov zbrojovky do práce a z práce. Na stavebných nákladoch sa okrem obce a Škodovky podieľali aj ministerstvá dopravy a hospodárstva.²⁹

Súčasne bol zriadený zdravotný obvod obcí Dubnica, Lieskovec, Veľký a Malý Kolačín so sídlom v Dubnici, ktorý sa v roku 1944 dočkal výstavby obecného domu s ordináciou a bytom pre lekára, kde bola aj knižnica. V obci, keďže tu žili aj židia, sa nachádzala aj synagóga. Po deportáciách židov z Dubnice do koncentračných táborov zostala opustená. Tak ju v roku 1942 prevzala obec a prestavala na hasičskú zbrojnicu. Menej početná evanjelická komunita v Dubnici nemala už od 17. storočia vhodné podmienky na bohoslužby. Situácia sa zmenila v roku 1942. Obec vrátila peňažnému ústavu v Trenčíne prenajatý kaštieľ, ktorý banka dala k dispozícii evanjelickej cirkvi. Zborový kaplán Ondrej Žilák spolu s veriacimi vyvinuli veľké úsilie, aby prebudovali kaštieľ na evanjelický zborový dom. Prestavba kaštieľa prebiehala v zložitých politických pomeroch, keď evanjelici aj v Dubnici žili

²⁹MV SR, ŠA Bytča, f. TŽ-II adm. 1941/35877; MV SR, ŠA Bytča. Pobočka Púchov, f. OÚ-I, adm. 1941/5358.

v sťažených podmienkach. Napriek tomu sa práce na opravách kaštieľa uskutočnili načas. Posviacka budovy sa konala v októbri 1942 a slávnostnú kázeň predniesol farár Ján Čierny z Moravského Lieskového.³⁰

„Pre robotníkov sa začalo stavať menšie sídlisko. Bolo to okolo 60 rodinných domov, a nazývali sa Horná a Dolná kolónia. A aj pre žiakov škodováckej učňovskej školy bol postavený priestranný internát. Vedľa neho postavili aj nový športový štadión. Obec dala k tejto novej štvrti urobiť spojovaciu cestu cez park a postarala sa o zregulovanie nových ulíc. K zlepšeniu vzhľadu centra obce prispelo pokračovanie v regulácii potoka Dubničky. Začalo sa pracovať aj na kanalizácii, lebo bola nevyhnutná.“
(Pavol Burdej)

Cez obce Dubnicu preteká riek Váh. Začalo sa s výstavbou vodnej elektrárne. V tomto čase tu bol preto zriadený aj tzv. pracovný tábor. Mal slúžiť predovšetkým na izoláciu, hospodárske vyžitie nútenou prácou a prípadné prevychovanie politicky nežiaducich ľudí. O tábor sa starali žandári a obývalo ho asi 300 až 400 odsúdených. Pred ukončením výstavby v roku 1944 zostalo v tábore asi len 50 odsúdených pod dozorom dubnických gardistov na záverečné stavebné práce. Neskôr tábor prevzalo ministerstvo národnej obrany a určilo ho na celoslovenský zaist'ovací tábor pre Rómov. Do jeho zrušenia v roku 1945 v ňom sústredili v nevyhovujúcich životných podmienkach veľký počet cigánskych občanov bez rozdielu veku a pohlavia.

Koncom roku 1944 bolo v tábore v 16 miestnostiach internovaných 729 Rómov, z nich 250 detí. Vo februári 1945 tu vypukla týfusová epidémia, ktorej podľahlo 40 osôb. Po vojne vyšlo najavo, že nemecké bezpečnostné orgány ich „liečili“ aj tak, že 23. februára 1945 26 chorých odviezli nákladným autom do Údolia v areáli závodu, kde ich postrieľali a telá zahrabali do hromadného hrobu.³¹

³⁰ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 80

³¹ MV SR, ŠA Bytča, f. Tatranská župa 194/M/17. 241 zo 16. novembra 1944. VANĚK, A. – SUŠKO, L.: c. d., s. 254 – 255. VANĚK, A.: Dělalí jsme, co se dalo. Plzeň 1947, s. 43 – 44.

Až do takýchto krajností vyústili negatívne črty tohto obdobia, aj keď v uvedenom prípade išlo skôr o nemecký postup, než o postup domácich zložiek. Avšak ani tento extrémny slovenský nebol omnoho lepší. Jeho antisemitizmus sa prejavil legalizáciou protižidovských zákonov v roku 1941, v ktorých boli slovenskí Židia najprv pozbavení občianskych práv, potom majetkov i slobody a nakoniec ich odsunuli do nemeckých koncentračných a likvidačných táborov, kde väčšina z nich prišla o život. Z Dubnice tak skončilo okolo 100 príslušníkov miestnej židovskej náboženskej obce. Medzi židmi boli drobný, ale aj väčší obchodníci. Ich majetok si rozdelili neskôr prívrženci režimu. A majetok najbohatších židov Schlesingerovcov, prevzal Pozemkový úrad a delil ho roľníkom bol prospešný aj výstavbe, ktorá bola v tej dobe v Dubnici veľmi rozbehnutá. Medzi ľuďmi a v spoločnosti bolo cítiť aj protičeské zameranie. Aj keď česko-slovenská vzájomnosť mala v Dubnici hlbšie korene než inde na Slovensku, veď zbrojovka vznikla ako filiálka českého podniku a jej stavba i prevádzka záviseli od českých odborníkov, tento jav sa prejavil v snahe vtedajších úradníkov Dubnice prepustiť a vyhostiť nahraditeľných českých zamestnancov Škodovky v dočasnej surovinovej a odbytovej kríze v rokoch 1939 – 1940. Lenže kvalifikovaných slovenských robotníkov bol nedostatok, tak tento zámer sa nepodarilo plne uskutočniť a zostala tu ešte pomerne väčšia vrstva českých robotníkov, z ktorej sa v spolupráci so slovenskými odporcami režimu onedlho sformovalo jadro protifašistického odboja v závode a aj v obci. Poľnohospodárski robotníci, ktorí po vzniku Protektorátu stratili možnosť chodiť hromadne za prácou na Moravu a do Čiech, nenašli doma dostatok pracovných príležitostí. Dubnický notariát v rokoch 1939 – 1941 evidoval vo svojom obvode 70 až 230 nezamestnaných, nielen fabrických, ale aj poľnohospodárskych robotníkov.³² Ich problém sa vyriešil až vývozom slovenských pracovných síl do Nemecka od mája 1940. Remeslami v samostatných živnostiach sa v Dubnici zaoberalo 49 majiteľov prevádzok, poniektorí i s viacerými zamestnancami (1 cukrár, 1 debnár, 3 holiči a kaderníci, 4 hostinskí a hotelieri, 1 inštalatér, 2 kachliari, 2 klampiari, 1 kolár, 3 kováči, 3 krajčíri, 2 maliari a natierači, 3 mäsiari a údenári, 2

³² MV SR, ŠA Bytča. Pobočka Púchov, f. OÚ-I prez. 1940/22.

mlynári, 2 murári, 5 obuvníci a papučiar, 3 pekári, 1 pokrývač, 1 stolár, 3 tesári, 3 záhradníci-zeleninári, 1 zámočník, 1 zlatník a hodinár, 1 zubný technik). Iba obchodovaním v stálych predajniach sa živilo 26 individuálnych podnikateľov so svojimi zamestnancami (3 obchody s cukrovinkami, 1 s drevom a palivom, 3 s drogistickým tovarom, 3 s galantériou, hračkami a športovými potrebami, 1 s klenotmi a hodinami, 1 mliekareň, 1 obchod s obuvou, 1 papiernictvo, 5 obchodov s potravinami a rozličným tovarom, 1 so stavebninami, 2 s textilom a 3 železiarstva s domácimi potrebami).³³

Vojna mala za príčinu to, že sa oživila zbrojná výroba. Čo sa týka ostatných odvetví hospodárstva postihla skôr nepriaznivo. Ako vo väčšine miest a obcí fungoval aj v Dubnici prídellový systém. Išlo o základné potreby a potraviny, ktoré sú potrebné k životu. Znamenalo to, že na vopred vydané potravinové a iné poukážky na určité množstvo tovaru pre jednu osobu na isté obdobie sa v obchode dalo kúpiť obmedzené množstvo tovaru za úradne stanovenú cenu. Treba podotknúť, že sa popri tomto legálnom trhu postupne vyvinul aj „čierny trh“. Dalo sa teda kupovať aj bez lístkov, za vyššiu cenu a samozrejme s rizikom, že ich odhalí hospodárska služba. Ľudia sa toho báli, avšak boli hladní a veľa krát museli podstúpiť toto riziko. Navyše úrady brali poľnohospodárom úrodu na potreby verejného zásobovania hneď po zbere. Bola to úmerná čiastka, ktorá určovala, koľko z nej pripadne štátu a koľko roľníkovi na siatbu i spotrebu podľa počtu členov rodiny a počtu chovaných domácich hospodárskych zvierat. Na určené množstvo vydávali tzv. mlecie povolenie, bez ktorého mlynári nikomu nemohli pomlieť zrno.

Poľnohospodárski robotníci, ktorí po vzniku Protektorátu stratili možnosť chodiť hromadne za prácou na Moravu a do Čiech, nenašli doma dostatok pracovných príležitostí. Dubnický notariát v rokoch 1939 – 1941 evidoval vo svojom obvode 70 až 230 nezamestnaných, nielen fabrických, ale aj poľnohospodárskych robotníkov.³⁴ Ich problém sa vyriešil až vývozom slovenských pracovných síl do Nemecka od mája 1940. Remeslami v samostatných živnostiach sa v Dubnici zaoberalo 49 majiteľov prevádzok, poniektorí i s viacerými zamestnancami (1 cukrár, 1 debnár, 3 holiči a kaderníci, 4 hostinskí a hotelieri, 1 inštalatér, 2 kachliari, 2 klampiari, 1

³³ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 82

³⁴ MV SR, ŠA Bytča. Pobočka Púchov, f. OÚ-I prez. 1940/22.

kolár, 3 kováči, 3 krajčíri, 2 maliari a natierači, 3 mäsiari a údenári, 2 mlynári, 2 murári, 5 obuvníci a papučiar, 3 pekári, 1 pokrývač, 1 stolár, 3 tesári, 3 záhradníci-zeleninári, 1 zámočník, 1 zlatník a hodinár, 1 zubný technik). Iba obchodovaním v stálych predajniach sa živilo 26 individuálnych podnikateľov so svojimi zamestnancami (3 obchody s cukrovinkami, 1 s drevom a palivom, 3 s drogistickým tovarom, 3 s galantériou, hračkami a športovými potrebami, 1 s klenotmi a hodinami, 1 mliekareň, 1 obchod s obuvou, 1 papiernictvo, 5 obchodov s potravinami a rozličným tovarom, 1 so stavebninami, 2 s textilom a 3 železiarstva s domácimi potrebami).³⁵

V Dubnici sa nachádzalo dosť súkromných firiem, ale bolo tu aj družstevnícke podnikanie. Od roku 1939 tu úspešne pôsobilo Potravné družstvo s viac ako dvesto členmi. Treba pripomenúť, že toto družstvo už niekedy fungovalo, teraz sa len obnovilo. Na jeho čele bola 5-členná správa a dozorný výbor. Predsedom družstva bol Štefan Rajec, syn predsedu niekdajšieho Potravného družstva z roku 1907. Do roku 1942 družstvo sídlilo v prízemí Rebrovského rodinného domu, potom sa presťahovalo do uvoľnenej starej školy pri hradskej, ktorú odkúpilo a prestavalo na predajňu so skladom a bytom pre vedúceho predajne. Pred koncom vojny tu mali, vďaka Škodovke, internacionálnych zákazníkov a okrem slovenčiny a češtiny bežne obsluhovali aj v nemčine a francúzštine. Majetok družstva postupne presiahol jeden a pol miliónovú hodnotu a na daniach odvádza štátu štvrt milióna korún ročne. Reprezentantom spotrebného družstevníctva bolo aj Ľudové stavebné družstvo, ktoré svojpomocou prispelo k riešeniu nedostatku bytov v preplnenej obci. V kultúrnej oblasti Dubnice udržal kontinuitu s predchádzajúcim obdobím najmä Miestny odbor Matice slovenskej. Finančnú základňu si vylepšoval aj podnikaním s kinoprevádzkou. V roku 1940 konečne získal riadnu kinolicenciu, čím zavŕšil vývoj svojho kina od občasného premietania nemých filmov malou premietačkou po roku 1935 cez odkúpenie zvukovej aparatúry kina Slovan v roku 1938 a jej umiestnenie najprv v sále Bernhardtovho hostinca a od roku 1943 a neskôr v priestoroch nového Katolíckeho kultúrneho domu. Ziskovosť jeho doplnkovej činnosti

³⁵ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 82

dokazujú seriózne zámery na postavenie vlastnej účelovej budovy kina pred koncom vojny, k čomu však už nedošlo. Z takto získaných finančných prostriedkov mohol dotovať aj úspešnú záujmovú aktivitu svojich divadelných ochotníkov, ktorí pokračovali v sérii ľudových predstavení z 30. rokov. V roku 1937 hrali operetu *Viola chce k filmu*, v roku 1941 našťudovali drámu *Zostaň s nami Pane*, v roku 1942 zasa operetu *Vy krásne Tatry malebné*, v ktorej sa uplatnil novozaložený spevácky zbor a sláčikový orchester, v roku 1943 nacvičili operetu *Najkrajšia láska*. Vo verejných hudobných produkciách pracoval 35-členný závodný dychový orchester, ktorý vznikol ešte v roku 1938 konkurzom zo 155 členov Hudobného krúžku zamestnancov Škodových závodov a čoskoro sa stal neodmysliteľnou súčasťou všetkých verejných slávností vo fabrike i v obci, ba i v širšom okolí. Napr. pravidelne usporadúval promenádne koncerty v kúpeľnej sezóne v Trenčianskych Tepliciach alebo v mestskom parku v Trenčíne. V roku 1940 dokonca nahrával i pre Slovenský rozhlas v Bratislave.³⁶

Dubnica s stredné Považie vôbec bola aj je prevažne katolícky región. Aj keď do obce prichádzalo za prácou veľký počet českých robotníkov, snaha presadiť ich náboženstvo, kultúru a zvyky sa nepodarilo. Všetky ostatné dubnické spolky v tomto období sústreďovali okolo Katolíckeho kultúrneho domu, ktorý sa začal stavať práve v tomto období.

Pôsobila tu Jednota katolíckych mužov, Katolícka jednota žien a Spolok katolíckej mládeže. Jednak to bolo niekoľko vyslovene náboženských kultových združení ako Spolok Božského Srdca Ježišovho, Mariánska kongregácia, Spolok sv. Ruženca a pod., ktoré sa viazali ku kostolu a bohoslužbám. O šírenie literatúry nielen medzi svojimi členmi sa staral Spolok sv. Vojtecha, ktorý napr. v decembri 1942 usporiadal v Dubnici výstavu katolíckej tlače z produkcie slovenských vydavateľstiev. Významnou udalosťou bola jubilejná dubnická púť v roku 1943, ktorá sa okázalejšie slávila pri 200. výročí vzniku tejto tradície. K tejto príležitosti sa začal vo farskom kostole stavať za podpory obce nový organ.³⁷

³⁶ Trenčan 12. Trenčín 1939, č. 9, s. 3. MÚ Dubnica n. V., anonymný rkp. Záznam spomienok z histórie dubnického ochotníckeho divadla, s. 1 – 2.

³⁷ AFÚ Dubnica n. V., *Historia parochiae...* pag. 35 – 37. Schematismus cleri Nitriensis pro anno 1942. Nitra 1942, s. 47 – 48. Katolícke noviny 58. Bratislava 1943, č. 2.

Zásluhu na zvýšenej aktivite katolíckej cirkevnej obce mal miestny farár. V jej počiatkoch došlo k personálnym zmenám v tejto funkcii, keď koncom roku 1941 odišiel dovtedajší dekan Jozef Randík za kanonika Sídelskej kapituly do Nitry. Od roku 1942 nastúpil do Dubnice za farára Ján Pásztor, ktorý okrem iného vydal tlačou niekoľko ročeniek dubnickej farnosti. Tento kňaz sa potom stal aj nitrianskym biskupom asi o 30 rokov neskôr. Za vzniku Slovenského štátu sa škodovka len postupne dostávala do plnej prevádzky a treba povedať, že hoci vznikla na obranu proti nemeckej hrozbe, hneď od začiatku sa stala jednou z dôležitých vyzbrojovacích základní nemeckej armády. Kolaudáciu dokončenej výstavby sa uskutočnila v auguste 1939 už za Slovenskej republiky. Súčasne od 1. apríla 1939 pôsobila v závode nemecká vojenská preberacia komisia, aby v úlohe zákazníka prijímala výrobky, ktoré sa z niekdajšej československej objednávky ministerstva národnej obrany zaviazala prevziať nemecká armáda. Keďže Nemecko okupovalo české krajiny, stratila dubnická Škodovka spojenie s centrárou v Plzni a začala trpieť nedostatkom surovín, polotovarov, ale aj objednávok, takže nastalo prepúšťanie nadbytočného robotníctva. Vedúci činitelia v závodnom výbore presadzovali uvoľnenie predovšetkým Čechov a štátne nespoľahlivých zamestnancov. Rozdúchavané národnostné rozpory sa natoľko vystupňovali, že už začiatkom roku 1940 ich prišla do Dubnice vyšetriť mimoriadna vládna komisia, vedená generálnym tajomníkom HSĽS Jozefom Kirschbaumom, ktorému riaditeľstvo muselo zdôvodniť prípady uprednostňovania Čechov na úkor Slovákov. S prepúšťaním nahraditeľných českých zamestnancov ako s opatrením, ktoré vzišlo z tohto vyšetrovania, sa začalo od roku 1940. Uvoľnené vedúce miesta po nich však nezaplnili Slováci, ale slovenskí a neskôr ríšski Nemci. Paradoxná bola aj skutočnosť, že od jesene 1939 až do mája 1941 pomohla výrobu udržať sovietska objednávka veľkorážnej delostreleckej munície, ktorej preberacia sovietska komisia sa zdržiavala v závode až do konca roku 1940.³⁸

Zlomovým momentom bolo vypuknutie vojny so Sovietskym zväzom v roku 1941. Až vtedy sa naplno rozbehla výroba zbrojovky. Počet pracovníkov stále narastal. Pri počte okolo deväť tisíc si obec si vynútila

³⁸ MARGETIN, Š.: V boji za slobodu. Dubnica nad Váhom 1969, s. 6 – 7.

zriadenie závodného zdravotného strediska, pretože jej obvodný lekár už nestačil na také množstvo pacientov. Takýto vysoký počet bol údajne preto, pretože bola do Dubnice presťahovaná výroba motorov z Nemecka. Tá mala byť v Nemecku zničená. Bezpečnostné orgány zbrojovky vtedy zriadili dokonca aj závodnú väznicu pre trestanie disciplinárnych priestupkov zamestnancov.

Z českých a československy zmýšľajúcich zamestnancov sa v závode, popri ilegálnej komunistickej protištátnej propagande, ktorej husárskym kúskom bolo vyvesenie červenej zástavy na Ostrom vrchu v novembri 1940 vytvorilo aj občianske odbojové hnutie. Táto tzv. československá mafia sa riadila politickým programom československej vlády v Londýne. Jej prvými akciami bolo organizovanie útekov do československého zahraničného vojska a ilegálnych zbierok v prospech rodín po utečencoch či zatknutých. Potom sa robili aj prípravy na sabotáže a na zhromažďovanie výbušnín i zbraní. Táto odbojová aktivita oslaba, keď sa agentom Ústredne štátnej bezpečnosti podarilo v septembri 1941 odhaliť a následne zatknúť mnohých zamestnancov. Týmto pretrhli sieť protifašistického odporu. Za následok to malo to, že prepustili vtedajšieho riaditeľa a nasadili tam nového, resp. Nemca. Malo to za následok zavedenie prísnejšieho nemeckého bezpečnostného režimu v závode. Vynútený pokoj narušila špionážna aféra majstra Jaroslava Šerého a úradníka Jozefa Fryčka, ktorí v roku 1940 boli pridelení na pomoc sovietskej preberacej komisii a ktorých v septembri 1943 zatkli pre vyzvedačstvo v prospech ZSSR a ako protektorátnych občanov ich o rok v Berlíne odsúdili na smrť. Personálnym dôsledkom tohto prípadu bola výmena veliteľa závodnej bezpečnosti Penca za slovenského Nemca Seiferta. Ani v roku 1944 neustalo dubnické hnutie odporu a zameralo sa na systematickú výrobnú sabotáž, spomaľovanie práce a zámernú výrobu nepodarkov. V dôsledku toho zatkli v marci v Škodovke štyroch robotníkov a obvinili ich z protištátnej činnosti. V tomto období pracoval v závode aj Alexander Dubček, ktorý neskôr, po vypuknutí SNP, prešiel k partizánskym jednotkám. Nemci prichádzali vo svojej vlasti o veľa výrobní streliva a vojenského materiálu. V prvom polroku 1944 presťahovali do Dubnice ďalšiu zbombardovanú továreň na letecké motory z Rakúska. S presťahovanou továrňou prišli aj noví robotníci. Došlo okolo 500 mladých Francúzov. Počet

robotníkov v Dubnici tým prekročil 10 000, čo bolo viac ako dvojnásobok počtu stáleho domáceho obyvateľstva. V júla 1944 sa výroba značne spomalila, pretože bola škodovka bombardovaná. Avšak neboli vzniknuté veľké škody, ale skôr pre demoralizáciu a hromadnú až 20 % absenciu slovenského robotníctva. Nálet zničil stolársku dielňu a kantínu, poškodil halu II, prívod vody a elektriny. Faktom je, že vznikli aj škody na životoch. Bomby zabili 16 a zranili 40 osôb, väčšinou na voľnom priestranstve. Krycia doska podzemného bloku odolala asi desiatim zásahom 500 kg bômb. Ľudia mali strach z možného opakovania náletov. Okresný úrad v Ilave na žiadosť riaditeľstva závodu vydal nariadenie o povinnom zotrvaní robotníkov v závode, lebo inak sa im vyhrážalo väznením, alebo veľkou pokutou. Víťazstvá spojeneckých vojsk antifašistickej koalície na svetových frontoch posilňovali nádej a odvahu domáceho odboja. Aj v Dubnici vznikol zo zástupcov všetkých odbojových zložiek ilegálny výbor, ktorý robil seriózne prípravy na otvorené povstanie. Zo sýpok fabričného veľkostatku tajne presunul zásoby obilia do hájovne v Kýškach, kde pripravoval aj zásoby potravín, šatstva, obuvi, fajčiva a iných potrieb pre povstaleckých bojovníkov. Okolo 20. augusta sa začali objavovať partizáni i v horách nad Dubnicou. Partizánske hnutie na Slovensku vzrástlo v auguste 1944 natoľko, že vláda už márne robila opatrenia na jeho potlačenie. Preto proti hrozbe otvoreného domáceho povstania súhlasila 28. augusta so vstupom nemeckých vojsk na Slovensko. Dubnicu, ako dôležité stredisko vojnovéj výroby, Nemci vojensky obsadili a 31. augusta 1944 odzbrojili príslušníkov slovenskej protiletadlovej batérie v Prejte, ktorá tu bola od apríla na ochranu závodu pred bombardovaním. Pritom došlo k incidentu, na ktorý doplatili životom dvaja obyvatelia Dubnice. Slovenskí vojaci sa nechceli dať odzbrojiť a radšej zničili časť kanónov, aby sa nedostali do rúk okupantov. Po obsadení Dubnice tu Nemci zriadili silnú posádku, čo zmarilo všetky nádeje miestneho odboja na predpokladané pripojenie obce k slobodnému povstaleckému územiu. Viacerí škodováci a Dubničania sa preto individuálne zapojili do povstaleckých bojov v radoch partizánov. Ich počet sa dodatočne odhaduje na 500, z čoho 41 padlo. Medzi prvými, čo z Dubnice odišli do Povstania 3.

septembra 1944, bolo asi 60 Francúzov, ktorí sa s niekoľkými žandármi v plnej zbroji pripojili k partizánskej brigáde Jána Žižku.³⁹

Lesy v okolí patrili partizánom, doliny, cesty a železničné trate ovládali nemecké vojská. Dubnica sa stala protipovstaleckou pevnosťou a sídlom jednotky protipartizánskej útočnej brigády SS Dirlewanger. Pri obrane a trestných výpravách proti partizánom jej pomáhal novozriadený Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy (PO HG) v Dubnici pod velením Alexandra Sedláčka. PO HG v Dubnici mal i svoju protipartizánsku výzvednú spravodajskú službu a získané informácie odovzdával orgánom nemeckej bezpečnostnej polície v Trenčíne. Vo fabrike mala táto nemecká polícia aj vlastné oddelenie. Preto sa viacerí dubnícki obyvatelia dostali vtedy do väzenia pre podozrenie zo spolupráce s partizánmi. Pre niektorých sa to skončilo aj tragicky. Keď vyvrcholilo Povstanie, boli v Škodovke veľké zmeny zamestnancov, ktoré spolu so sabotážami ako keby zmrazili výrobu. Preto dňa 7. októbra 1944 na schôdzi Združenia priemyslu, živnostníctva a peňažníctva Ferdinand Ďurčanský presviedčal dubníckych robotníkov o nevyhnutnosti dobrej práce pre národnú pospolitosť a pre víťazstvo Tretej ríše. Vojenská správa závodu onedlho zdôraznila túto požiadavku hrozbou trestu smrti za sabotáž. Dňa 15. novembra 1944 ju na výstrahu aj uskutočnila barbarským a neodborným verejným obesením robotníka Jána Pätoprstého pred povinne zhromaždeným osadenstvom závodu. Dôvodom trestu bolo banálne poškodenie meracieho prístroja.⁴⁰ Zavedením teroru sa pracovná morálka vo fabrike zlepšila, takže v novembri 1944 dosiahol dubnícky závod najvyšší stav zamestnancov v dovtedajšej histórii, a to 17 005. Odvtedy až do konca vojny sa tento počet už len zmenšoval útekmi zamestnancov do domovských obcí, prípadne k partizánom. S pribúdajúcim časom bolo zrejmé, že Nemci vojnu prehrávajú. Bola to len otázka krátkeho času. Dňa 16. januára 1945 večer zažila Dubnica ešte jedno letecké bombardovanie, keď prelietajúce sovietske lietadlá zhadzovali niekoľko bomby na závod v priestore medzi Blokom a Údolím. Na 20. január úrady stanovili termín posledných vojenských odvodov brancov z odvodných ročníkov 1935 – 1944, ktoré však obyvateľstvo väčšinou ignorovalo, hoci neuposlušnosť pokladalo za vojenskú dezerciu,

³⁹ POTOČNÁ, M.: Soyez bienvenus! In: Život 29. Bratislava 1964, č. 6, 13. júla 1964.

⁴⁰ MV SR, ŠA Bytča. Pobočka Púchov, f. Okresný národný výbor v Ilave, 1946/42.

podliehajúcu stíhaniu pred vojenskými náhlymi súdmi. Pre nenarukovaných mužov ostatných ročníkov od 16 do 60 rokov veku vyhlásili pracovnú povinnosť pri kopaní zákopov pod nemeckým vojenským dozorom na pripravovaných čiarach obrany obce a závodu. V noci z 5. na 6. februára 1945 utieklo zo závodu pred hroziacou evakuáciou do Nemecka ďalších 200 Francúzov za pomoci domácich odbojárov k partizánom vo Valaskej Belej. Koncom marca na príkaz ministerstva obchodu obyvateľstvu v obchodoch vydali 6-mesačné prídely múky a cukru a podniky vopred vyplatili zamestnancom 3-mesačné platy, aby mohli prečkať prechod frontu, ktorý sa nezadržateľne blížil. Bojovalo sa totiž už v okolí Bánoviec a doprava riadne nefungovala. Na Veľkonočnú nedeľu 1. apríla 1945 dubnická zbrojovka zastavila výrobu. Väčšina zamestnancov odišla na sviatky domov k rodinám. V závode Nemci týždeň demontovali najcennejšie zariadenia na evakuáciu strojov a zásob do Nemecka. Dňa 6. apríla dostali aj príslušníci miestneho PO HG rozkaz na evakuáciu do Nemecka. Došli však len po Horné Srnie, kde ich nemecké frontové vojsko odzbrojilo a ich útvar rozpustilo. V polovici. apríla špeciálna deštrukčná jednotka nemeckých ženistov systematicky zničila vyše 80 % objektov továrne tak, že z nej zostali len rozvaliny. Pritom vznikli požiare skladov horľavín, od ktorých sa zapálil a horel les až za Trenčianskymi Teplicami. Súčasne sa už do Dubnice dostali ustupujúce frontové jednotky nemeckej armády, ktoré zaujali pripravené obranné postavenia okolo obce a závodu. Ich príslušníci zastrelili dňa 7. apríla na Zábrehu miestneho občana Michala Hudcovského za úmyselné prerušenie telefónneho spojenia medzi obrannými bojovými stanovišťami. Posledný vlak prešiel cez Dubnicu 9. apríla smerom na Púchov. V ten istý deň začali sovietske jednotky delostreleckú paľbu na Dubnicu od Dolnej Poruby a Omšenia. Nemci a Maďari sa v Dubnici a okolí bránili tri týždne, až do 27. apríla. Vtedy maďarskí vojaci vyhodili do vzduchu päť dubnických betónových mostov cez potok a spolu s Nemcami sa stiahli do demolovanej továrne. Výbuchy z deštrukcie mostov poškodili strechy a okná na domoch v celej dedine. Čo nezničili nacisti, to sa dokončilo za prechodu frontu (rabovanie zvyškov zariadení továrne), ktorý sa dovtedy zo strategických dôvodov Dubnici vyhýbal. Dňa 28. apríla ráno o 7. hodine vkročili do Dubnice prví rumunskí vojaci zmiešanej sovietsko-rumunskej armádnej

skupiny generála Žmačenka, ktorí sa prebojovali cez Ostrý vrch a Údolie. V troskách závodu Nemci kládli odpor až do večera, kým ustúpili za Váh. V ten istý deň Rumuni oslobodili od Nemcov aj obce Malý a Veľký Kolačín. Obce Prejta a Lieskovec oslobodili až o deň neskôr. Okrem zničených mostov sa narušilo aj spojenie z Ilavy do Pruského cez Váh, poškodený bol železničný most, kaštieľ s parkom, obchody boli vydrancované. Boje o Dubnicu trvali prinajmenšom tri týždne. Zahynulo päť civilných občanov, osem občanov utrpelo zranenia a tretina všetkých domov bola poškodená. Tieto domy však stáli iba na okrajoch obce. Výšku strát bojujúcich armád na oboch stranách frontu nepoznáme, okrem 25 rumunských vojakov, ktorí padli dňa 25. apríla v priestore medzi Dubnicou a Prílesom a sú pochovaní v Trenčianskej Teplej. Po skončení vojny nová hospodárska situácia priniesla mnohé zmeny aj v štruktúre obyvateľstva. Do SNP a do iných ozbrojených akcií za vojny sa zapojili zamestnanci Škodovky a ďalšie skupiny obyvateľstva, z ktorých sa vrátila len časť. Mnoho robotníkov i odborníkov z Dubnice po zničení Škodovky odišlo.⁴¹

Kým v prvej polovici 40. rokov tu existovala istá hospodárska a sociálna konjunktúra, značne ovplyvnená tým, že priemysel slúžil na vojnové účely a riadili ho nacisti, po roku 1945 veľmi poškodená Dubnica začínala v podstate od začiatku. Popri všeobecných javoch, spojených so spoločenským, politickým, ekonomickým a kultúrnym pohybom stredného Považia, Slovenska a Československa, povojnový vývoj Dubnice ovplyvnili dva významné faktory. Po prvé celkové zameranie priemyslu; po druhé fakt, že sa obec uprostred rivality obcí a mestečiek stredného Považia nepresadila ako okresné mesto, ale bola začlenená pod okres Ilava.

9.3 Priemysel

Tak ako v medzivojnovom období, tak aj po druhej svetovej vojne tvorili Škodové závody významnú súčasť dejín slovenského priemyslu, Dubnice a industrializácie Považia vôbec. Na začiatku roku 1945 však z nich zostali len trosky.

⁴¹ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 85

Výrobu motorov previezli do Nemecka, výrobu a montáž ťažkých húfníc do Plzne a výrobu streliva do Adamova. Na začiatku apríla 1945 bolo v závode zničených 55 objektov, 18 ubikácií, ďalších 10 bolo ťažko a 25 ľahko poškodených. Z 1 503 obrábacích strojov bolo zničených 600. Škody sa odhadovali na 1 200 mil. Kčs a asi 12 000 ľudí stratilo zamestnanie. V októbri 1945 mal závod 1 081 zamestnancov. Keďže vojnové škody dosahovali až 7 mld. Kčs, obnova závodu bezprostredne po vojne bola prvoradou otázkou vedenia Škodovky. Závod skončil s vojenskou výrobou a z tohto pohľadu v podstate skrachoval. Dubničania a ľudia z okolia však stratili významný zdroj obživy. Rovnako nebolo jasné, či závod ostane v koncerne Škodovky, alebo sa stane samostatným podnikom na Slovensku. Na čele dočasnej správy závodu v Dubnici boli O. Zahradka, neskôr F. Brandtner, Dr. F. Kállay a O. Kohout. V národnej správe od augusta 1945 boli O. Zahradka, Ing. M. Škrabák a J. Mikušík.⁴²

Obnova závodu, výrobných dielní a hál, predpokladaná v rozsahu 103 mil. korún, bola prvoradá, no jeho vedenie nemalo financie a pôžičku odmietalo. V júli 1945 rozhodol Zbor povereníkov, že závod dostane bezúročný úver 35 mil. korún. Povereníctvo SNR pre priemysel a obchod však pôvodne navrhovalo pôžičku 90 mil. Kčs. V podstate schválilo návrh vedenia Škodovky, aby sa v troch etapách obnovili 4 haly a iné zariadenia, a tým sa rekonštruoval celý závod. Mal mať 2 650 robotníkov a 290 administratívnych pracovníkov. Z Plzne však prišlo len 27 mil. Kčs. Na splatenie pohľadávok a na mzdy potrebovala však Dubnica 20 mil., napriek týmto obmedzeným zdrojom sa výroba čiastočne rozbehla. V auguste 1945 sa obnovila nárad'ovňa, v septembri začala výroba 30 mostných konštrukcií a v novembri sa obnovila hala na výrobu vlečných vozov. Závod bol pod čiastočnou kontrolou Červenej armády ako vojnovej koristi. Sociálna situácia v závode bola nepriaznivá, vyplácali sa drahotné výpomoci a pod. Prevládala manuálna práca nad strojovou (79 %). V decembri 1945 povereník pre priemysel J. Púll uviedol, že pokiaľ Dubnica nebude mať vlastný výrobný program, zameria sa na výrobu mostov, prívesných vozov, na opravy strojov, železničných vagónov

⁴² VANĚK, A. – SUŠKO, L.: Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom (1928 – 1949). SMZ Dubnica nad Váhom 1976 (Interný materiál), s. 267 a n.; VOLESKÝ, B. – DOHŇANSKÝ, J. – ŠTEVKO, V.: Závody ťažkého strojárstva (ZŤS). Dubnica nad Váhom 1992 (Podkladový materiál).

a pod. Zriadila sa síce dielňa na výrobu železných konštrukcií, ale aj tak na konci roku 1945 hrozilo prepúšťanie. Zo sociálnych dôvodov sa od toho dočasne upustilo.⁴³

9.4 Poľnohospodárstvo

Obec Dubnica mala v roku 1945 poľnohospodársky charakter a nezmenila na tom nič ani existencia veľkého priemyselného závodu. Časť obyvateľstva sa živila poľnohospodárstvom, hoci poľnohospodárska pôda sa obmedzovala na úrodnú oblasť Váhu.

Najväčšia časť chotára Dubnice patrila pred vojnou veľkostatkárovi I. Schlesingerovi a jeho deťom, v roku 1941 však veľkostatok arizovala Škodovka. Ďalším veľkostatkárom, predovšetkým v Lieskovci, bol D. Weiss. Ostatní majitelia pôdy boli strední roľníci s výmerou pôdy do 12 ha, len dvaja vlastníci mali pôdu nad 12 ha a ďalší obyvatelia boli bezzemkovia. Roľníci nevyrábali poľnohospodárske prebytky, neboli rentabilní, a z toho pohľadu nemohli zásobovať Dubnicu poľnohospodárskymi produktmi, čo sa prejavilo v zásobovacej situácii Dubnice bezprostredne po vojne. Zásobovalo ju predovšetkým Potravinové družstvo. Rozširovanie poľnohospodárskej pôdy bolo veľmi zložité, mohlo sa uskutočniť len konfiškáciou veľkostatkárskej pôdy podľa nariadení SNR z februára a z augusta 1945.⁴⁴

9.5 Výstavba

Akonáhle skončila vojna Dubnica potrebovala rekonštrukciu po viacerých stránkach. Jednou z nich bola aj rekonštrukcia výstavby. Bolo však potrebných veľa investícií a prostriedkov. Vojnové škody boli vysoké, samotná obec ich nevládala uniesť a bola plne závislá od štátnych dotácií.

Obec ako samosprávna jednotka mala obmedzený objem finančných prostriedkov. Snažila sa každoročne o vyrovnaný samosprávny rozpočet a získanie ďalších prostriedkov na jeho úhradu. Rozpočet Dubnice na rok 1945 bol 5 mil. Kčs, schodok predstavoval 4,6 mil. Kčs, ktorý uhradzovala

⁴³ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 113

⁴⁴ Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 118

prirážkami k daniam (70 % k dani čínžovnej, až 350 % k ostatným daniam), príspevkami, ako aj z UNRRY. Mimoriadna potreba obce však bola 12,4 mil. Kčs. Spočiatku sa uhradila z prostriedkov Povereníctva financií, ktoré činili 11,8 mil. Kčs. Išlo však o malé prostriedky, ktoré sa len o niečo zvýšili v nasledujúcom roku 1946, samosprávny rozpočet Dubnice bol 4,8 mil. Kčs, ale schodok 4,1 mil. Kčs, čo sa vyrovnávalo 200 až 300 % splátkami k daniam. Mimoriadna potreba obce sa vyrátala na 16 mil. Kčs, úhrada bola 15,4 mil. Kčs, čo sa znovu vyrovnávalo daňami.⁴⁵

9.6 Služby

Po vojne nastal veľký rast obyvateľstva, za ktorý zrejme mohol aj priemyselný vývin. Dôležitý bol rozvoj služieb a vytvorenie siete obchodov zodpovedajúcej potrebám mesta. To však čelilo zlej situácii, ktorú predstavovali vydrancované obchody, narušená distribučná sieť, slabé zásobovanie obyvateľstva, pomerne malý počet živnostníkov, obchodníkov, remeselníkov. Katastrofálny stav sčasti zmierňovali roľníci, ktorí boli čiastočne schopní zásobovať obyvateľov Dubnice základnými potravinami. Pomohli aj niektoré potravinové inštitúcie, ktoré sa zachovali z rokov vojny a tiež Úverové družstvo.

Situáciu komplikovali aj politické pomery v obci, t. j. spory medzi KSS a DS o verejnú a politickú očistu, nariadenia SNR o konfiškáciách poľnohospodárskeho majetku, a tým neustály tlak na preverovanie občanov, podľa ktorého sa prideľovalo osvedčenie o národnej a štátnej spoľahlivosti. Najviac sa to vzťahovalo na živnostníkov, remeselníkov a obchodníkov, čo následne vyvolávalo zložitú situáciu v službách a v zásobovaní obyvateľstva.⁴⁶

⁴⁵ Bystričský, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. str. 107

⁴⁶ Bystričský, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. 109

9.7 Rozprávania z Dubnice nad Váhom

Nakoľko sme sa pri výskume stretli s množstvom pozoruhodných príbehov a rozprávání, rozhodli sme sa im venovať jednu samostatnú podkapitolu.

„Druhú svetovú vojnu prežívali aj v Dubnici obyvatelia veľmi ťažko, najmä posledné roky, keď nebolo dostatok potravín, ktoré boli na lístky. Vo dne, aj v noci chodili tisíce transportérov, ktoré sa presúvali pri svojom ťažení stále na východ. Nemecká armáda sa hlavne v noci presúvala do Poľska a do Sovietskeho zväzu. Boli to nepretržité kolóny tankov, obrnených transportérov, áut s kanónmi a mužstvom. Ľudia nespali celé noci, okná sa triasli až tak, že niekedy aj praskli. Dubničania počúvali správy o hroznom bombardovaní každý deň a taktiež vedeli, že ich to neobíde, pre veľkú dôležitosť zbrojného závodu i ich obci. „Báli sme sa o zdravie a vlastné životy“. Priblížim teda rozprávanie jedného chlapca, ktorý mal v tom čase asi 14 rokov.“ (Eva Kováčová)

„Bolo to v roku 1944. každý deň, či vo dne, alebo v noci sa ozývali sirény. Väčšina občanov mala vybudovaný úkryt, aby sa v čase nebezpečenstva mohla schovať. Bola to vykopaná jama, asi 2x2 metre. Na nej boli položené hrady a cez ne ešte dosky – foršne. Vrch bol zakrytý zemou. Vchod do toho úkrytu bol iba malý, úzky, aby sa cezeň zmestil dospelý človek. Pomestili sa tam aj ôsmi. Samozrejme niektorí ľudia mali aj iné úkryty, napr. betónové pivnice, ale takýchto veľa v tej dobe ešte v obci nebolo. Pre niektorých významných ľudí boli vybudované železobetónové kryty, do ktorých sa mohli v čase núdze ukryť. Boli veľmi odolné voči zasiahnutiu a málo pravdepodobné, že by pri zásahu mohli byť osoby v ňom ohrozené na živote. Keďže vo fabrike pracovalo tisíce ľudí, fabrika postavila aj veľký kryt pre všetkých zamestnancov. V ňom sa dokonca schovávali aj niektorí obyvatelia horného konca obce. Ďalšie kryty boli vybudované v horách do vápencového masívu.“ (Eva Kováčová)

„Ku koncu vojny boli poplachy čím ďalej, tým častejšie. Po obci chodili, žandári, gardisti kontrolovať, aby mali obyvatelia zatemené okná. „Aj po tme som vedel, kde, čo mám a nemal som problém s obliekaním ani v tej najčernejšej tme“. Veľké obavy mali vtedy, keď slovenská protiletadlová obrana začala strieľať po nemeckých lietadlách. Mysleli si, že útoky budú na obec opätované, našťastie sa tak nestalo. V okolí obce boli tri protiletadlové bariéry s kanónmi Flack 88. bola to dovtedy najčinnější zbraň proti lietadlám. Mala aj navádzací radar. Keď bola streľba nad obcou, obyvatelia sa museli schovať do krytov, lebo ich ohrozovali úlomky zo striel, ktorým sa hovorilo šrapnely. Dopady týchto šrapnel pripomínalo krupobitie. Kto mal v tej dobe rádio, počúval, kde sa momentálne bombarduje. Aj keď sa bombardovalo ďaleko od obce, bolo cítiť akoby zemetrasenie. Raz za slnečného júlového počasia nastalo bombardovanie Dubnice. Lietadla lietali veľmi nízko nad zemou a zhadzovali bomby, niektoré vraj boli aj časované. Celé toto peklo trvalo niekoľko minút. Koniec poplachu siréna ohlásila dlhým tónom a ľudia sa mohli vrátiť do svojich príbytkov. Nad fabrikou sa zdvihli obrovské mračná dymu a prachu, niekde začalo horieť a plamene siahali do obrovských výšok. Bombardovanie sa tiahlo až po časť Kyšky. Obec našťastie nebola až tak poškodená, ale pár bômb bolo zhodených aj pri dedine Kolačín. Zarážajúce je, že sa nevie pravá príčina bombardovania. Jedni vravia, že to mala byť odplata za prudkú protiletackú paľbu, iní, že sa Nemci potrebovali zbaviť prebytočného nákladu na svoju základňu. Všetko, čo bolo v blízkosti Škodovky sa zmenilo na prach. Nemci zhadzovali bomby, ktoré mali aj pol tony a za sebou zanechávali obrovské kráteri. Je zaujímavé, že závod nebol až tak poškodený, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Väčšina bômb padala na lúky a polia okolo závodu. Nakoniec, veď bol zhotovený zo železobetónu. Bol problém len s elektrickou energiou, komunikáciami a s vodou. Tieto závady však boli v blízkej dobe odstránené.“ (Pavol Burdej)

„Ku koncu vojny sa už každý tešil, že si nebude musieť zháňať múku, masť, alebo chlieb na čierno. Po bombardovaní závodu sa niektorí dobrovoľne evakovali do podhorských oblastí, akou bol, napríklad Zliechov. Avšak keď sa v nasledujúcich dňoch nekonalo žiadne bombardovanie, neskôr sa vracali naspäť do svojich domovov, pretože im bolo smutno za rodinou

a blízkymi. Deti dlho čakali, aby sa mohli vrátiť do školy, ale nemohli, nakoľko bola obsadená vojakmi slovenskej armády. Slúžila ako vojenské veliteľstvo a bola tam aj obsluha batérií protiletadlového delostrelectva. Do školy sa mohli vrátiť až po oslobodení. V učňovskom internáte boli zase ubytovaní nemeckí uční. Boli členovia fašistickej organizácie Hitler Jugend. Denne maštrovali po uliciach a spievali piesne, ktoré oslavovali nemecký národ. Vždy boli pekne upravení a vyobliekaný. Nosili rovnošatu, biele podkolenky, hnedé košele, krátke čierne nohavice a vyzbrojení boli krátkou čiernou dýkou, na ktorej bol hákový kríž. Správali sa veľmi povýšenecky, aj keď to boli len šesťnásť, či sedemnásť roční chlapci a oblečenie na nich len doslova viselo. V roku 1944 už bola taká napätá situácia, že títo nemeckí uční pri akomkoľvek menšom náznaku odporu s ich postojom vyťahovali pištole a vyhrážali sa zastrelením. Pred koncom leta 1944 začalo Slovenské národné povstanie. V Dubnici to až tak neprežívali, lebo tu neboli žiadne partizánske boje ako v niektorých ostatných obciach. Bol tu zriadený Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy /POHG/, ktorý slúžil ako protipartizánska organizácia. Príslušníci tohto oddielu doslova vyťahovali Židov z ich domov a nakladali na nákladné autá. Tie ich odvážali do zberných táborov a následne do koncentračných táborov, kde zomierali v plynových komorách. Keďže bývali židia bohatí, ich majetok si za odmenu rozdelili. Bola to odmena za vernosť, zásluhy pre ľudovú stranu, gardu a fašistický režim. Povstanie sa predsa len tak netýkalo priamo Dubnice. Správy o povstaní sa občania dozvedeli iba z rádia. Partizáni boli na blízku len raz a to v Trenčianskych Tepliciach, kde bojovali s nemeckou presilou. Veľa partizánov pracovalo aj v závode. Nemcom bolo mnohokrát jedno či sú to partizáni, alebo obyčajní občania. Keď bol niekto partizán, alebo zistili, že ich podporuje, alebo inak pomáha, okamžite bol obesený alebo zastrelený. Vypálili mu dom, rodinu aj s deťmi povraždili, pričom nebrali ohľad či bol starý, alebo mladý. Na stĺpoch obesených boli tabuľky „partizán“. Povstalci, ktorí boli zajatí nemeckou armádou boli zavlčení do koncentračných táborov v Nemecku, alebo do slovenských väzníc. Ako som uviedol, okrem nemeckej armády, na odchyťávaní partizánov sa podliala aj Pohotovostná jednotka Hlinkovej gardy, teda aj dubnická, dokonca aj niektoré žandárske stanice. Zverstváci boli páchané na celom strednom Považí, napr. aj v Ladcoch zastrelili desiatich nevinných,

náhodných občanov preto, že partizáni zastrelili dvoch nemeckých vojakov. Preto obyvatelia nevedeli, čo všetko sa môže stať a mohli teda čakať hocikedy to isté.“ (Eva Kováčová)

„Pre Nemecko boli podozrivé aj komunistické rodiny. Považovali ich za nespoľahlivé. Mnohým zaplombovali rádiá tak, aby mohli počúvať len štátnu stanicu Bratislava. Aj spoločenské, susedské vzťahy bývali často narušené, pretože bolo do značnej miery rozšírené udavačstvo. V podozrivých rodinách hľadali vysielачky. Nie všetci Nemci boli bezohľadný a krutí. Jednu rodinu začal navštevovať jeden Nemeck, za účelom počúvania správ cez rádio. Vždy keď došiel doniesol rodine nejakú maličkosť, ako konzervu, čokoládu, alebo cigarety. Túto rodinu navštevoval tak dva krát do týždňa. Jeho túžbou bolo, aby sa už vojna skončila a on sa mohol vrátiť domov. Dokonca sľúbil, že keď sa vráti domov, tejto rodine napíše list. Nestalo sa tak, lebo ako náhle sa veliteľstvo dozvedelo, že ich navštevuje, zadržalo mu vychádzky, zbili ho a viac už o ňom nepočuli. Túto správu sa dozvedeli od jeho kamaráta. Rádio a noviny strašili obyvateľov, ako budú Rusi znásilňovať ženy, rabovať obchody a aj domácnosti. Keď sa blížila zima v roku 1944, nemeckí vojaci na steny domov a brán vápnom písali veľké „V“ – Viktória – víťazstvo. Síce mali už všetko prehrané, ale ešte dúfali do posledného okamihu, že sa vojna obráti v ich prospech. Dubničania museli stavať pod dohľadom nemeckej armády vojenské zákopy, zátarasy, protitankové bariéry a všetky potrebné práce, ktoré im nariadila. Vo fabrike sa pracovalo bez prestávky 24 hodín denne. Veľkým problémom bol ale s materiálom, ktorého bolo pomenej a taktiež aj po personálnej stránke. Ľudia uchodili z fabriky ako sa len dalo. Niektorí sa pridali k partizánov žijúcim v horách, iní zase do svojich domovov po celom Slovensku.“ (Pavol Burdej)

„V Dubnici bol zriadený aj koncentračný tábor pre cigáňov. Nachádzal sa pri hydrocentrále. Tiež to bolo ďalšie etnikum, ktoré bolo nemeckému národu nežiadúce. Správali sa k nim podobne ako ku židom. Žili tam v neľudských podmienkach, v špine, čo vyvolávalo rôzne choroby. Rozšíril sa tam týfus, ktorý vyhubil väčšinu cigáňov. Tých, ktorí zostali, bolo ich asi 30, odviezli do Údolia, ktoré sa nachádza pri fabrike. Tam si museli vykopať svoj

hrob a všetkých tam hromadne postrieľali. Ako sa blížila jar roku 1945 tak sa aj front postupne sťahoval smerom bližšie a bližšie k Dubnici. Do Dubnice sa presťahoval malý tankový oddiel a delostrelectvo zaujal svoje pozície na okrajoch obce. Pritom hlavné ťažiskom obrany boli delostrelecké batérie na druhej strane Váhu. Oslobodzovanie Dubnice nemalo konca kraja. Trvalo to tri, či štyri týždne. Bolo poškodených aj veľa obytných domov, ktoré boli na okrajoch obce. Ako som už spomínal, ľudia sa schovávali do podzemných krytov, kto mal akú možnosť. Najlepšie boli murované pivnice, ale tých bol v obci nedostatok. Nemeckí vojaci chodili denne po obci a brali chlapov od asi šestnásť do šesťdesiat rokov, aby im pomáhali pri kopaní zákopov a pri podobných prácach. Preto sa aj títo chlapi cez deň schovávali v pivniciach, aby ich Nemci nenašli.“ (Pavol Burdej)

„Bombardovanie fabriky prebiehalo v druhú aprílovú sobotu a nedeľu. Vybuchujúce častice lietali aj do výšky vyše sto metrov a plamene mohli vidieť z okolitých dedín. Údajne Nemci dali do jedného železobetónového bloku 4 vagóny trhaviny a odpálili ho. Výbuch otriasol celou Dubnicou a domom do vzdialenosti jedného kilometra boli vybité okná. Tento tunel bol načisto zdemolovaný a nový sa staval asi tri roky. Bolo zničených aj dosť strojov. Údolie bola druhá časť fabriky. Vyrábali sa tam delostrelecké granáty a míny. Po zničení tejto fabriky nastalo veľké rabovanie všetkého, čo sa dalo zobrať. Ľudia tam chodili zo širokého okolia a brali veľa krát aj veci, ktoré nepotrebovali. V o veľkom množstve to boli aj rozbušky, výbušniny, čo sa nakoniec aj odrazilo na prvých Vianociach po tom, keď sa vonku robila taká strelba, že pripomínala bombardovanie. Po bombardovaní fabriky chýbali do oslobodenia ešte tri týždne. Škody narastali, bolo slabé aj zásobovanie potravinami a taktiež bolo nebezpečné aj samotné chodenie po obci. V tomto období sa stalo aj veľa nehôd, ktoré spôsobovali črepiny z mín. Niektorí nemeckí vojaci, keď už videli, že je vojna prehraná, vypýtali si od obyvateľov civilné oblečenie a utekali domov.“

„Dňa 28. 4. prišli do Dubnice Rusi, ktorí hľadali, či sa ešte niekde nenachádzajú Nemci. Tým pádom bolo už po boji. Odniesli si to len okrajové časti Dubnice a dubnické hory. Nemci sa presunuli za Váh. Podľa

rozprávania neboli známe žiadne znásilnenia ani rabovania zo strany rumunských a sovietskych vojsk. Obyvatelia s radosťou hostili prichádzajúcich oslobodzujúcich vojakov. Najnebezpečnejšie asi ako vo väčšine lokalít po ústupe nemeckej armády boli nevybuchnuté míny, granáty. Tie mali aj v Dubnici za následok niekoľko úmrtí, alebo poznačení na zdraví. Napríklad jeden štrnásťročný chlapec našiel granát a chcel vedieť, z čoho sa skladá. Začal ho v šope rozoberať. Ten však ale vybuchol a chlapec pri tom zomrel. Poslednou povojnovou obeťou bol dospelý chlapec. S kamarátmi našli mínu pri pasení kráv, založili oheň a následne ju doň hodili. Mína vybuchla a chlapca zasiahla. Mladícka nerozvážnosť ho pripravila o jeho mladý život.“ (Eva Kováčová)

10 NEMŠOVÁ

Nemšová leží na južnom vyústení Vlárskeho priesmyku, na sútoku Váhu s Vlárrou na konci doliny. V tomto bode sa rozvetvujú cesty na Moravu a na stredné Považie. Strategickú polohu Vlárskeho priesmyku aj blízkosť ďalších karpatských priesmykov, Hrozenkovského, Lisského a Jablunkovského. Samozrejme ale aj v opačnom smere tvoril Vlársky priesmyk výhodnú vstupnú bránu k vpádom na strednú Moravu, do Sliezska, alebo do Čiech.

Vojnu začali Nemšovania pociťovať až na jar 1944. v tomto čase obyvatelia vídali čoraz častejšie, aj 2 krát týždenne nad hlavami pásy, ktoré vytvárali bombardéri a stíhačky. Nálety sa zintenzívnili v lete 1944. Prelety angloamerických zväzov ohlasovala siréna umiestnená na sklárni. Ľudia vtedy museli odísť do protiletECKÝCH krytov a niektorí ušli do poľa. Angloameričania však Nemšovú nikdy nebombardovali. Stíhačky a bombardéry boli často napádané nemeckými stíhačkami Luftwaffe a viaceré stroje dopadli v okolí Trenčína. Jedno lietadlo spadlo aj neďaleko Antonstálu – čo je časť Nemšovej vzdialená v horách. V októbri toho istého roku prišlo do Nemšovej okolo 20 nemeckých vojakov pod velením kapitána Zippsina. Ten prostredníctvom obvodného notára Bošňáka a komisára Michala Prnu vyzval občanov k budovaniu obranných postavení okolo Nemšovej. Na zákopové práce museli chodiť od 16. októbra všetci práceschopní občania, muži, ženy od 16 do 60 rokov, okrem žien vedúcich domácnosť. Ďalej boli oslobodení zamestnanci pracujúci v dubnickej zbrojovke a niektorí zamestnanci sklárne. Denne pracovalo v zákopoch aj cez 200 ľudí. Kopanie zákopov však spôsobovalo aj priame škody na poľnohospodárstve a úrode. Kopali sa protitankové zákopy, za nimi vo vzdialenosti asi 50 metrov prebiehala druhá línia zákopov pre pechotu a ešte viac vzadu vznikali bunkre. Obranné línie prebiehali medzi Váhom a dedinou, od mostu cez Vlárrou pod Lány, Oboru, Hate, Zábreh až po Kremnice. Cesta na Moravu bola podmínovaná. Toto obranné pásmo bolo dokončené až v apríli 1945.⁴⁷

⁴⁷ Korvas, V.: Dejiny Nemšovej, Luborče, Kľúčového, Trenčianskej Závady. Mestský úrad Nemšová 2002. str. 86

„Začiatkom novembra 1944 prišiel do Nemšovej väčší počet nemeckých vojakov a usadil sa v druhej školskej budove. Od tohto dátumu sa už v škole ďalej nevyučovalo. Od marca 1945 sa začali častejšie objavovať rumunské a sovietske vojská, čo znamenalo, že front sa posúva čím ďalej, tým bližšie. Kvôli leteckému nebezpečenstvu zastavila prácu nemšovská skláraň. Keďže bola jar, bolo treba vykonávať rôzne práce, aby malo obyvateľstvo čo jesť. Pri oraní role bol zranený aj jeden roľník, ktorý hneď na druhý deň zraneniam podľahol. Po Vianociach začali nemecké vojská z vojenských skladov v Kubrej-Zábraní, na Skalke a v Nemšovej odvážať na Moravu posledný vojenský materiál.“ (Pavína Tomášová)

Od začiatku februára 1945 prúdili do protektorátu cez Nemšovú evakuačné transporty, odvážajúce zo Slovenska stroje, vojenskú techniku a tovar rôzneho druhu. 4. apríla boli obyvatelia Nemšovej vyhnaní na čistenie zákopov. O deň na to ich prekvapil nálet rumunských lietadiel, pretože v tom čase bola práve prerušená dodávka elektrického prúdu. Tak nemohla húkať siréna, ktorá bola umiestnená na sklárni. Lietadlá bombardovali smerom od vlárskeho mostu ku kasárňam a vojenské sklady na Nive. Práve tu bol zasiahnutý jeden dom, zomreli dvaja dospelí a zranené boli tri deti. Nakoľko sa Nemšová ocitla začiatkom apríla pod delostreleckou paľbou rumunských a sovietskych vojsk, občania evakuovali dobytok a cennejší majetok a sami odchádzali do Antonstálu, či Dúbrav. Ako náhle boli domy opustené, vyskytlo sa veľa krádeží zo strany Nemcov, ba dokonca si týmto prilepšili aj niektorí miestni občania. 10. apríla došlo k ďalšiemu bombardovaniu. Bomby dopadali na dolný koniec, kde zničili veľa domov. Tieto útoky boli dielom rumunského leteckého zboru. Jeho lietadla štartovali väčšinou z Troch Dubov. Neskôr sa táto jednotka usídlila v Trenčíne. K ďalším škodám treba započítať aj zničenie školy a kostolnej veže. Kostolnú vežu taktiež zničili Rumuni, pretože ju Nemci používali ako pozorovateľňu a hlásili z nej všetko podozrivé. Nemeckí vojaci do značnej miery využívali obyvateľov Nemšovej. Tak koncom apríla zase potrebovali zosilniť obranné postavenie. Na to si povolali asi tucet mužov. Museli naťahovať drôt a spevňovať prekážky na železničnom moste. Vtedy však nemecké postavenia boli už pod paľbou rumunských jednotiek, ktoré stáli na ľavej strane Váhu a tak bolo veľké

šťastie, že nikto z týchto mužov nebol vážnejšie zranený. Nemeckí vojaci sa zakopali v priestore Nový majer. Tam ich až spoza Váhu ostreľovalo rumunské delostrelectvo. 28. apríla do vzduchu vyhodенý železničný most cez Váh a asi v ten istý deň aj most cez kanál. Nemci v týchto dňoch vyhodili do povetria viacero mostov. Ďalší napríklad medzi Nemšovou a Ľuborčou. Tento výbuch bolo vraj počuť až v Závade. Tento výbuch poškodil veľa okolitých domov, ale aj tých vzdialenejších, pretože most bol zhotovený z betónových kociek, ktoré pri výbuchu odletovali aj 500 metrov. Narobili teda veľa škôd. Zničili aj podmínovanú cestu pod Hliníkom. Ničili všetko, čo im stálo v ceste, vrátane železničných tratí. Mali na to zvláštnu vlakovú súpravu, pomocou ktorej ničili železničné vršky.⁴⁸

„Toto bolo už posledné vyčistiť Nemcov na tomto území. Tí ustupovali smerom na Moravu. Do večera 30. apríla boli oslobodené všetky obce po pravej strane Váhu až po čiaru Nemšová-Vlára. Ráno 30. apríla vyvesili Nemšovčania na zničenú kostolnú vežu bielu zástavu. Rumunské vojská boli na druhej strane Váhu. Jeden odvážlivec, Ján Krajčí zobral bielu zástavu a išiel s ňou naproti rumunským vojskám. Keď ho Rumuni zbadali, prepravili sa za nim cez Váh a obsadili Nemšovú. Vtedy sa už zo smeru od Trenčína blížili aj iné rumunské a sovietske jednotky. Prvou vecou, ktorú museli osloboditelia vykonať, bolo zrekonštruovanie mostov, ktoré boli zničené. Bolo to nevyhnutné, aby mohli prenasledovať a tým postupne vytláčať Nemcov. Ako prvý spravili most cez Vlárú. Potom tiež opravili cestu aj na Moravu. Nemšová teda bola oslobodená ako prvá, v jej častiach, ako Závada, Klúčové, Ľuborča mali nemecké vojská umiestnené delostrelecké batérie, avšak keď Nemci zistili, že sa porážka blíži, ľahko sa do týchto častí dostali sovietske vojská. Oslavy oslobodenia sa konali 2. mája 1945.“ (Pavλίna Tomášová)

⁴⁸ Korvas, V.: Dejiny Nemšovej, Ľuborče, Klúčového, Trenčianskej Závady. Mestský úrad Nemšová 2002. str. 87

11 ZÁVER

V diplomovej práci sme sa snažili zdokumentovať nielen spomienky ľudí na 2. svetovú vojnu a SNP, ale našim úmyslom bolo aj zistiť v akom rozsahu ovplyvnila vojna životy ľudí a čo sa im z týchto čias najviac zachovalo v pamäti.

Časť práce tvoria výpovede očitých svedkov vojny. Primárnym cieľom je zachytenie spoločenských, sociálnych, kultúrnych, hospodárskych a politických zmien, ktoré v tomto čase nastali. Preto pre kompletnosť a dôveryhodnosť informácii boli oslovení len respondenti, ktorých sa vojna priamo týkala. V práci sú informácie od respondentov označené kurzívou a popri informáciách z publikácii dotvárajú dôveryhodný obraz o vtedajšej celkovej situácii.

Slovenský ľud mal pred sebou ťažkú úlohu ako prežiť vojnu. Všade vládna obava o svoj život a život svojich blízkych. Najhorším obdobím pre národ bola jar 1945. Začiatok vojny sa všade prejavoval inak. Veľa sa o ňom písalo, medzi ľuďmi hovorilo, ale pre väčšinu ľudí sa vojna skutočne začala, až keď jej dopady pocítili na sebe. Najviac sa to prejavilo na rôznych nedostatkoch a hlavne a na obžive. Nastala hospodárska kríza a vyskytol sa problém s obstarávaním potravín. Riešilo sa to rôzne, avšak nie vždy úspešne a do postačujúcej miery. Potraviny sa vydávali na prídel. Napriek tomuto spôsobu deľby sa musel človek vedieť dokázať o seba postarať aj sám a musel si zháňať obživu ako vedel, teda na čierno sa kúpali veci potrebné k prežitiu. Zväčša išlo len o základné potraviny ako múka, cukor, atď.

Celkovo sa líšilo aj prežívanie vojny obyvateľov v meste a na dedine. Dediny, hlavne v horách okupovali partizáni. V Mestách, resp. vo vtedajších obciach partizánske boje neboli. Okolité hory im ponúkali potrebné útočisko a z nich napádali nemecké jednotky, ktoré mali za úlohu postupovať stále ďalej smerom na východ. To boli aj miesta najčastejších stretov vojsk a najčastejších vyhrotených konfliktov medzi týmito dvoma stranami. Partizáni vykonávali Nemcom záškodnícku činnosť a fašisti sa rýchlo snažili prísť na to, kto je za to všetko zodpovedný. Neprestali, pokiaľ nenašli vinníka a nepotrestali ho. Vyskytlo sa mnoho prípadov, kedy Nemci nemohli prísť na to, kto sa im snaží prekaziť plány, tak sa vyhrážali miestnemu obyvateľstvu.

Pod hrozbou trestu smrti žiadali, aby im boli dotyční záškodníci vydaní. K partizánským skupinám sa často pridávali aj radoví občania, ktorí chceli pomôcť svojmu národu a tak sa vyberali do hôr. Bolo to však veľké riziko. Všade mohli natrafiť na nemeckú hliadku. Dokonca aj pri strete s partizánmi si nemohli byť istí, že sa to obíde bez komplikácii. Napriek všetkému riziku sa našlo veľa odvážlivcov, ktorí sa nechceli len nečinne prizerať ako Nemci postupne obsadzujú ich rodiská. Preto najmä okolo Zliechova boli početné partizánske skupiny. Obec Zliechov tvorila veľmi významnú časť, pretože spájala cestu na Považie s Valaskou Belou. Pre svoju dôležitú polohu bola aj znevýhodnená, nakoľko bola priamym terčom bombardovania. Prakticky celá obec bola zasiahnutá a početné škody boli spôsobené takmer všetkým obyvateľom. Ako sme už spomínali, samotná vojna a jej následky sa prejavovali v značnej miere až pri postupovaní frontu smerom na východ. V horách sa nachádzalo mnoho úkrytov, v ktorých sa schovávali partizáni a čakali sa svoju príležitosť prekvapiť nemecké jednotky. Z oblasti Zliechova je známych aj veľa prípadov, kedy sa dostal do fašistického zajatia jeden, alebo viacerí partizáni. Nemci boli známi svojou krutosťou, a tak používali na vypočúvanie rôzne metódy, ktorými nútili k priznaniu a vyzradeniu informácii o partizánskej jednotke ktorej patrili. Mučenie bolo jedným spôsobom, potom sa konali aj popravy, ktoré boli verejné a obyvateľstvo sa muselo na ne pozerieť. Cez to všetko, akí boli Nemci krutí, boli slušne vychovaní. Vždy mali vyčistené uniformy, nosili si so sebou prenosnú vojenskú kuchyňu a boli aj dobre zásobovaní. O slušnosti tiež možno hovoriť aj preto, lebo všetko čo potrebovali od civilných obyvateľov, si vedeli slušne vypýtať a poďakovať. O to horšie na tom boli práve rumunské a sovietske vojská. Chodili otrhaní, špinaví, hladní, keďže boli menej zásobovaní ako Nemci. Vyskytlo sa množstvo prípadov, kedy dokonca kradli obyvateľom z dvora hydinu a priamo si z domu zobrali, čo potrebovali. Najmä Rusi pri oslobodzovaní znásilňovali ženy. Tie si v snahe zabrániť tomu natierali stehná krvou z hydiny. Ako bolo už spomenuté, následky vojny sa vo väčšej miere dotýkali občanov dedín, najmä podhorských, viac ako miest.

Mestským príkladom je Ilava. V Ilave neprebíhali vôbec žiadne otvorené partizánke boje. Možno iba z časti boli poškodené okrajové časti. Z druhej strany sa nachádzajú dediny. Vzdušnou čiarou sú vzdialene cca 5km

a práve odtiaľ nemecké vojská bombardovali čo sa dalo. Tieto dediny mali výhodnú vyvýšenú polohu a preto sa tam aj stiahli do zákopov. Treba podotknúť, že toto bombardovanie nastalo v poslednej etape vojny, keď Nemci zistili, že vojna je prehratá. Preto sa snažili aspoň spáchať čo najväčšie škody a taktiež bolo základným cieľom odstaviť železnicu a mosty, aby nemohli byť ďalej prenasledovaní.

Ilava bola aj významným centrom, v ktorom boli dôstojnícke školy a hlavne podstatná bola funkcia väznice. Ako mesto nebola na tom z hospodárskeho hľadiska až tak zle ako okolie, pretože Ilava bola prevažne poľnohospodárskym mestom a bolo tam aj dosť pracovných príležitostí. K tomu prispela výstavba hydrocentrály. Neskôr sa však toto priaznivé obdobie zmenilo na krízu, ktorá sa prejavila zhoršením politickej situácie. Začalo sa s prenasledovaním ľudí, ktorí boli proti vtedajšiemu režimu. Veľa ich bolo zatvorených vo väznici, známe boli aj prípady popráv odporcov režimu. Väznica bola v tom čase preplnená, tak mnoho ľudí vyvážali do koncentračných táborov v Nemecku, z ktorých sa už viacerí nevrátili. Niektorí obyvatelia boli v čase bombardovania aj evakuovaní. Toto bombardovanie sa však zaobišlo bez strát na životoch.

Stredné Považie bolo pre Nemcov zaujímavé aj preto, lebo sa tu nachádzali a aj do dnešnej doby stále fungujú Škodové závody v Dubnici nad Váhom. Na vývoj a rast Dubnice nad Váhom vplýval neustály rast významu Škodovky. Pretože mala veľkú produkciu, bola najvýznamnejším daňovým poplatníkom a tak zvýšila obecné príjmy.

S finančnou podporou továrne a aj štátnych orgánov vedenie obce hneď rozvinulo stavebný ruch v prospech vzhľadu a vybavenosti Dubnice a aj sociálnej úrovne jej obyvateľov.

S narastajúcimi nákladmi a požiadavkami nemeckých vojsk počet zamestnancov v továrni mnohonásobne vzrástol. Vyrábala sa tu munícia a nachádzali sa tu aj muničné sklady. Pracovalo sa nepretržite a to hlavne v čase vojny. Prevádzka bola rozdelená do zmien a to na osem, alebo aj dvanásť hodinové zmeny podľa potreby.

Ku koncu vojny vstupovali a prechádzali cez územie stredného Považia osloboditeľské vojská. Hľadali ešte zbytok nemeckých jednotiek, ktoré sa sťahovali a ustupovali smerom na západ. Nemci za sebou ničili prístupové

cesty tak, aby znemožnili ich prenasledovanie osloboditeľskými jednotkami a snažili sa zanechať za sebou čo najväčšie škody. Akonáhle vojna skončila, pomaly sa začala dávať do poriadku aj zlá hospodárska situácia. Po dlhých rokoch vojny bolo ťažké obnoviť vzniknuté škody. Dôležité bolo ustálenie politickej situácie, ktoré napomohlo k rýchlejšiemu zotaveniu sa krajiny.

Z výskumu vyplýva, že druhá svetová vojna zanechala v pamäti ľudí ktorý ju prežili množstvo rôznych spomienok. Spomienky boli najčastejšie negatívne, pretože so sebou priniesla nielen škody na majetku, ale ľuďom spôsobovala aj psychické utrpenie. V týchto ťažkých časoch, kedy boli ľudia dokonca ohrození na životoch, museli vyžiť aj z toho mála čo mali. Prekvapujúca bola aj emocionalita rozprávání. Odstupom času sa zovšedňuje, ako keby sa vojna účastníkov ani priamo nedotýkala. Definitívny koniec 2. svetovej vojny nastal 8. mája 1945 kapituláciou Nemecka.

Spomienky ľudí na 2. svetovú vojnu a SNP sa stali nezmazateľnou súčasťou ich životov a do istej miery ich aj ovplyvňovali.

*„Učiť sa a poučiť sa z dejín a vlastnej minulosti dokáže iba dospelý a zrelý človek, a to platí aj pre širšie spoločenstvo a národ. Žiadna osoba nedokáže vyriešiť konflikty minulosti, môže k nej však zaujať stanovisko, vyrovnať sa s ňou, poučiť sa z nej a zmocniť sa nádeje na lepšie riešenie problémov, a najmä niektorých sa vystríhať a predchádzať im“.*⁴⁹

⁴⁹ Profantová, Z.: Malé dejiny veľkých udalostí I. Bratislava, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Ústav pamäti národa 2005. str. 10

ZOZNAM INFORMÁTOROV

1. Anna Štúriková, nar. 1923, Košecké Rovné
2. Eva Kováčová, nar. 1929, Dubnica nad Váhom
3. Ján Belina, nar. 1931, Zliechov
4. Mária Bieliková, nar 1929, Ilava
5. Pavlína Tomášová, nar. 1929, Nemšová
6. Pavol Burdej, nar. 1928, Dubnica nad Váhom
7. Peter Takáč, nar. 1932, Dolné Kočkovce
8. Štefánia Šponiarová, nar. 1925, Bohunice

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

1. Bagin, Bystrický: Ilava. Martin, Osveta 1991.
2. Beňušková, Z.: Náčrt využitia metódy oral history v spoločenskovedných disciplínach. In: Etologické ozpravy č. 1/1996, Bratislava.
3. Bieliková, M.: Zliechov, brána Strážova. Dohňany, Ametyst 2008.
4. Bystrický, V.: Dubnica nad Váhom. Bratislava, Slovak Academic Press 1993.
5. Faktor, J.: Dolné Kočkovce. Dohňany, Ametyst 2007.
6. Hlôšková, H.: Individuálna a kolektívna historická pamäť (vybrané folkloristické aspekty). Bratislava, Univerzita Komenského 2008
7. Kiliánová, Gabriela: Ľudová próza. In: Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry, Bratislava, VEDA 2000. 381 s. ISBN 80-224-0646-5.
8. Korvas, V.: Dejiny Nemšovej, Ľuborče, Kľúčového, Trenčianskej Závady. Mestský úrad Nemšová 2002.
9. Leščák, M.: Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie. In: Etnologické rozpravy č. 1/1996, Bratislava.
10. Lužica, R.: Keď bola vojna, nebol som doma. Bratislava, Národopisná spoločnosť Slovenska 2004.
11. Margetin, Š.: V boji za slobodu. Dubnica nad Váhom 1969.
12. Michálek, J.: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Bratislava, Veda 1985.

13. Potočná, M.: Soyez bienvenus! In: Život 29. Bratislava 1964.
14. Profantová, Z.: Malé dejiny veľkých udalostí I. Bratislava, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Ústav pamäti národa 2005.
15. Tichý, P.: Bohunice. Sedmerovec, Exprestlač 2004.
16. Vaňek, A.: Dělalí jsme, co se dalo. Plzeň, Osvěta 1947.
17. Vaňek, A. – Suško, L.: Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom (1928 – 1949). SMZ Dubnica nad Váhom 1976.